Шо, Украйына? Гы-гы

Оригінально публікація на ЖЖ від 28.11.2019.

Під час обговорення проекту нової редакції правопису я не раз нарікав на відсутність у новому тексті тези про двоякість літери Ї, а саме про передачу нею йотованого И.

> *2. Правописне і та ї вимовляються близько до и (йи) в таких випадках, коли вони в певних закінченнях, аналогічних до закінчень із и:*
> *а) у всіх м'яких прикметниках відповідно до твердих закінчень: синій, безкраїми… (вимовляються «синьий», «безкрайими» – див § 52)*
> *б) у наростках -їна, -їха, -їще, -їсько, -їк, -їн, -їкий, їнський, -їстий: Україна (вимовл. «Украйина»), Солов'їха, гноїще, боїсько, покоїк, Маріїн, солов'їний, український, троїстий… (порівн. долина, багнище, столик, Ганнин, качиний, танцюристий…)*
> *в) у дієслівних закінченнях без наголосу: стоїмо (вимовл. «стойимо»), го́їти, озбро́ївся… (але під наголосом стоїть, напоїти… з йі).*
>
> *Вимова звуків і й и не завсіди відповідає правописним і й и, а до того обидва ці звуки визначаються ще й літерою ї.*

Олекса Синявський, «Норми української літературної мови» (Харків, 1931).

Пропонуючи прописати цей орфоепічний момент у правопис, я керувався не лише бажанням консервувати цю забуту загалом особливість українського мовлення, але й вирішити один орфографічний момент, який спіткається нам при запозиченні слів.

> *Дещо відмінна ситуація склалася з транслітерацією фонетичного сполучення [у+і] = [йи]. Відсутність в українській графіці аналогічної букви, яка би позначала на початку слова звуки [j] та [у], ставить питання буквального відображення комбінацією двох букв або адаптації до української звукової системи і застосування букви ї. З мотивів доцільності ощадного використання графічних засобів вважаємо останнє більш доречним у транслітерації власних назв та імен типу Їлмаз (Yılmaz), Їлдиз (Yıldız), Їлдирим (Yıldım) тощо.*

«До питання транслітерації власних назв та імен у практиці турецько-українського перекладу», Омер Дерменджі, канд. філол. наук, доц.

Однак не сталося, і нині в українській Вікіпедії словникове Їхві перейменовують на Йихві, Їлдирима роблять Йилдиримом попри настанову мовознавця. А разом з тим вимивається [йи] з власне української лексики. Впевнений, що скажи зараз [украйина] — засміють.

Три мовознавчі замітки: пасивність, невдача і вівці

Пасивний стан і неперехідна дія

Десь місяць-два тому побачив в інтерфейсі Вайбера вираз “зникомі повідомлення”, що є очевидним плодом забобону щодо -уч-/-юч-. Розмірковуючи в рамках пропонованого пуризму (який я не підтримую) слід зазначити, що це доволі незграбна заміна “зникаючим”, адже форми -имий/-омий/-ємий теж вважаються малопритаманними українській мові. Чи щонайменше є вже давно непродуктивним способом словотворення. Логічною ж формою було б “зникні”.

Окремо зауважу, що сама ідея утворити ПАСИВНИЙ стан від дієслова “зникати” — дуже сумнівна. Позаяк зникають не якимось знаряддям (“копати лопатою”, “вихляти хвостом”) і не когось іншого або щось інше (дія суб’єкта на об’єкт: “копати землю”, “рубати хвіст”). “Зникати” — це дія спрямована на себе, а значить виключно активна.

Звісно, в українській мові є морфологічно подібні слова “знайомий”, “рухомий” тощо. Але ж рухоме майно — це таке майно, яке можливо рухати, а знайому людину ХТОСЬ знає. Себто ці слова утворені від перехідних дієслів, коли “зникати” — неперехідне дієслово.

У виразах же типу “зникомо мала величина” (порівняйте з польським “znikoma ilość”) природнішим був би прислівник “щезно” (“щезно мало”).

Відсутність удачі

Чомусь нещодавно пригадав, як колись Задорнов, як був ще популярним сатириком і не зірвався у проповідь фольк-гісторії та псевдолінгвістики, переконував слухачів, що “лузер” неприродно перекладати на російську “невдахою”, бо росіяни не ставлять у провину брак удачі. Тоді я не затримав увагу на цій тезі, хоч ми, тодішні діти, у школярському жаргоні спокійно й достатньо часто використовували слово “невдалий” в негативному контексті. Що цілком відповідає другорядному словниковому значенню.

> ***НЕВДА́ЛИЙ**, а, е.*
> ***1.** Який закінчився, завершився не так, як хтось бажав. Через два дні після невдалого сватання з Тимком сталася пригода, яка трохи не коштувала йому життя (Григорій Тютюнник, Вир, 1964, 121); Молодий граф Володимир Романович Скаржинський повертався з невдалого полювання (Олесь Донченко, III, 1956, 14).*
> ***2. Не такий, як повинен бути; який не задовольняє потрібних вимог.** Не лихо журить і чужа сторона, а невдала жона (Українські народні прислів'я та приказки, 1955, 123); Її дзвінкий сміх лунав образливо для невдалого поета (Любомир Дмитерко, Розлука, 1957, 89); Сестри нема. Так і пропала, немов од сонця ковилі... А батько, кашовар невдалий, зварився якось у котлі... (Володимир Сосюра, I, 1957, 358);*
> *// **Погано виконаний, зроблений; незадовільний.** Деякі [малюнки] вийшли не зовсім ясні, а деякі — і зовсім невдалі: обличчя замурзані, неясно виглядають з чорних медальйонів (Панас Мирний, V, 1955, 429);*
> *// **розм. Який не вдався красою; некрасивий.** [Векла:] Що ж то ти: чи обличчям така невдала,*

чи нетямуща до роботи, чи безприданниця яка, що ні жоден хлопець на тебе й досі не скинув оком? (Марко Кропивницький, II, 1958, 349).

Словник української мови: в 11 томах. — Том 5, 1974. — Стор. 253.

Примітно, що й саме слово “невдаха” вживалося колись як образа.

***НЕВДА́ХА**, и, чол. і жін., розм.*
***1.** Людина, якій не щастить у чому-небудь або яка робить щось не так, як треба. Він сміявся над невдахою Ковалем, який не зміг у зарозумілості своїй помітити цієї простої помилки (Вадим Собко, Срібний корабель, 1961, 121); Хтось із зорянських жартунів вкрав Василеві штани, і довелося невдасі-солдату повертатися у табір у трусах та чоботях (Юрій Мушкетик, Чорний хліб, 1960, 176); Йонька був якийсь невдаха, і все йому не в руки потрапляло, а ковзало поміж пальцями (Григорій Тютюнник, Вир, 1964, 88);*
*// **Уживається як лайливе слово.** Груня мовчала, не перечила, коли свекруха називала її невдахою (Костянтин Гордієнко, II, 1959, 236); Не раз накидалася Ольга Власівна на Артема Петровича з образливою лайкою, обзивала його невдахою (Антон Хижняк, Килимок, 1961, 23).*
***2.** Щось погано, невдало виготовлене, зроблене і т. ін. (про предмети). — Оборони, боже, як паска не вдасться! ..Він [свекор] хоч і не лаятиме, та .. сердитиметься, що паска невдаха і що йому стидно її нести меж люди до церкви (Квітка-Основ'яненко, II, 1956, 227).*

Словник української мови: в 11 томах. — Том 5, 1974. — Стор. 253.

Тож ніколи не застосовуйте російські упередження до української мови: усі ці “одягати Надєжду”, “вибачаються перед собою”. У таких речах наші мови неподібні.

***ВИБАЧА́ТИСЯ**, аюся, аєшся, недок., **ВИ́БАЧИТИСЯ**, чуся, чишся, док. Просити вибачення, усвідомлюючи свою провину. Дуже вибачаюсь, що самому ніколи забігти до Вас (Панас Мирний, V, 1955, 426); Знала, що даремно образила подругу. Першою думкою було вибачитись (Олесь Донченко, V, 1957, 335).*

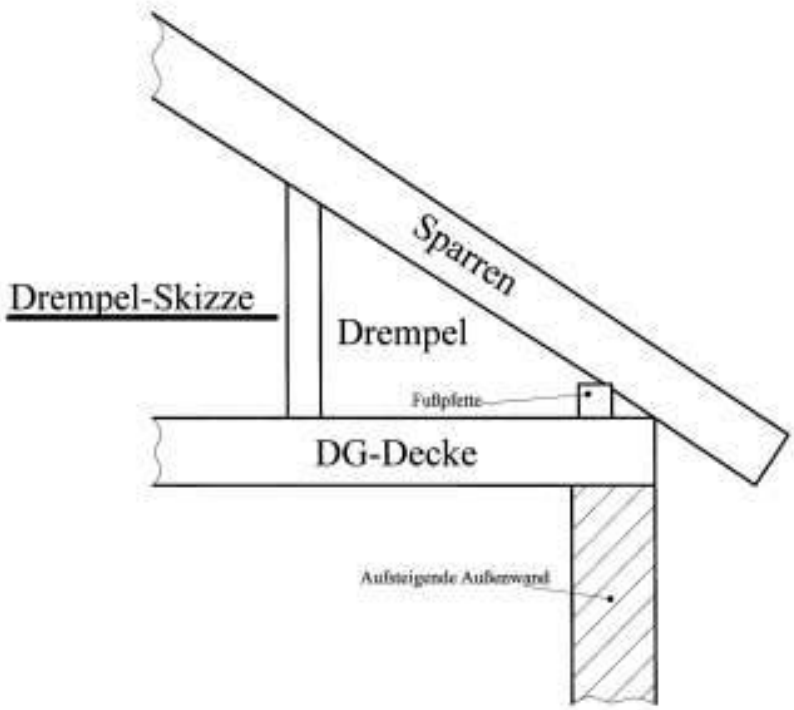
Словник української мови: в 11 томах. — Том 1, 1970. — Стор. 349.

В українській спокійно вибачаються, а одягати і надягати взаємозамінні.

Бонус: Вівці на трампелі

Думається, уже давно всі в курсі, що на Слобожанщині вішак для піджака звуть трампелем. Чимало харків’ян свято вірять, що це слово пішло від прізвища фабриканта, який задля підвищення продажів респектабельних костюмів почав продавати їх у комплекті з вішаками. Однак такої людини ніколи не існувало, а слово є будівничим поняттям із германських мов.

Трампель (дрампель) — елемент горища, або сама колінна стіна, або простір між нею і зовнішнім дахом.

> *Die Begriffe Kniestock und Drempel werden häufig synonym gebraucht. Das Wort Drempel (oder auch Trempel) ist eine alte deutsche Bezeichnung für den Wandabschnitt, auf dem die Dachkonstruktion aufliegt.*

Конструкція виразно нагадує “плечики”. Але схоже, що спершу цю аналогію застосували не до вішаків для одягу, а до "розтопирки" для білування вівці:

> *Тринпіль, и тринпуль, -ля, м. Палка, на которой вѣшаютъ для снятія шкуры убитую овцу: посединѣ она висить на веревкѣ, а концы ея продѣты въ прорѣзы заднихъ ногъ овцы.*

Словарь української мови / Упор. з дод. влас. матеріалу Б. Грінченко : в 4-х т. — К. : Вид-во Академії наук Української РСР, 1958. Том 4, ст. 283.

Що не дивно, бо, як-не-як, Харків у 19-му сторіччі — знаний центр коцарства і відповідно вівчарства. Те, що **вівці** мусять бути в горах, — це сучасний стереотип. Дикий **степ** придатний для вівчарства не гірше за пустку Австралії чи згірки Ірландії.

Завиграшки отруєний ронін: читаючи різне

Про прислівник “Завиграшки”

Слово “завиграшки” доволі незграбно вжито в 7-мі томі “Ательє чаклунських капелюхів” і в 1-му томі “Відьмака-роніна”, а це близькі у часі публікації. Синхронне гортання словника? Кумедно опосередковано спостерігати такі процеси в перекладацькій спільноті.

“*Легко заколисати, завиграшки отруїти*“… — у “Роніні”.

“*Каже, ніби йому завиграшки тримати над нами купол*” — в “Ательє”. Відчуваєте, що щось не так? Це значить: “каже, ніби граючись тримати”.

“Завиграшки” — це НЕ повний синонім “легко”. “Навпомацки”, “навпочіпки” тощо — прислівники на -ки мають виразну ознаку дії.

Власне, різницю видно в словниковій ілюстрації:

> *ЗАВИГРАШКИ, присл., розм. Те саме, що заіграшки. Їй, звиклій до важкої роботи.., праця тут [на дачі] здавалася легкою. Таку роботу можна було робити завиграшки (Василь Козаченко, Сальвія, 1959, 23).*

Словник української мови: в 11 томах. — Том 3, 1972. — Стор. 46.

Легку роботу роблять завиграшки. Слова вжиті в сусідніх реченнях, що вказує на існування семантичної різниці, нюанса.

> *ЗАЇ́ГРАШКИ, присл., розм. Те саме, що завиґрашки. Свікліцька міцно вхопила ворота й ніби заіграшки одкинула їх набік однією рукою (І. Нечуй-Левицький); – Хтось вас послав чи хто звелів? – Та хто їх посилав – самі пішли, – казала Оксана. – Що їм, молодим та здоровим: пішли, заіграшки, зв’язали [снопи], наговорились, наспівались, ще й додому завидна прийшли (С. Васильченко); – Я ще копу на такій озимині заіграшки нажну, а молодь хіба так уміє серпом орудувати? (М. Стельмах).*

Словник української мови (СУМ-20).

Очевидно, що “ніби заіграшки одкинула” значить не “наче легко відкинула”, а “мов граючи”.

До речі, є цікава стаття на тему: Ю. В. Громик. Західнополіські прислівники на -ки, -ка.

> *Очевидно, найперше за допомогою суфікса -ки було утворено прислівники безпосередньо від дієслівних основ (у тому числі спрефіксованих), обминаючи стадію іменника, тобто за аналогією. Абстрагований суфікс -ки деривував прислівники в іменниковий спосіб – додавався до останнього тематичного приголосного дієслівної основи […]*

Про переклад коміксу “Відьмак-ронін”

Щодо решти перекладу “Відьмака-роніна” скажу, що це звична халтура “Вовкулаки”. Зокрема редактори не чули про Святе мавпяче правило (про відсутність апострофа при збігові кількох приголосних однієї морфеми, окрім випадків з Р). Але орфографія — то дрібниця, яка мало кого хвилює. Там є суто стилістичні помилки, і їх вдосталь. “Вовкулаці” бракує доброго літературного редактора.

“*Проявіть трохи терплячості*” — ну що це таке? Терплячість — це риса того, хто вміє проявити терпіння.

Особливо кинулась у око логічна хиба одного виразу: “*попри невеликий розмір, каппи ОМАНЛИВО сильні*“. Ні перекладача, ні редакторів таке формулювання не збентежило. Але ж це розмір оманливий, а сила — несподівана, неочікувана тощо.

Окремий біль для мене те, що видавець відьмацьких коміксів чи не жодного разу не написав польські прізвища правильно. І цього разу також. В анонсі сценарист Rafał Jaki був названий “Рафаль Які”. Згодом у видавництві таки збагнули різницю між літерами L та Ł. А ось займенник із прикметниковим закінченням “який” так і не впізнали.

Зате мова перекладу повниться модними змінами: “мітами” (якими такими мітками?), “мандрівниче” (яким таким мандрівничим?). Люблять же в нас перекладачі й редактори бути проти шерсті відносно звичної норми. Нова редакція орфографії, звісно, дозволила тикання, одначе зовсім не зобов’язала. Тим паче, в слові “міф”, як на мене, воно недоречне, оскільки в українській мові існує також слово “міта” (те саме, що мітка), з яким у відмінках будуть збіги.

У “мандрівника” ж, як і в багатьох інших слів з “чергованими” літерами, ординарна клична форма з кінцевим -у. “Олеже” і подібні — це суто діалектне, західноукраїнське. Як розумію, клична форма на -у потіснила -е, оскільки відсутність чергування спрощує розпізнання слова в називному відмінку. Як я вже зауважив, “мандрівниче” подібне до середнього роду умоглядного прикметника “мандрівничий”. Щоправда і тикання, і -екання — цілком дозволені нормою відхилення. Тож це суто буркотіння ретрограда. На відміну від зауважень щодо прізвищ, логіки й вжитку прислівників.

Update: Іще пара зауважень

Згодом у 7-му томі “Ательє” зустрів дивне використання слова “бодай” у реченні про минуле: *“Якщо я більше ні на що не здатна, БОДАЙ ніколи не ставала чаклункою”*.

“Бодай” = “щоб” або “хоч”. “Хай”, але не “хай би” — тут є велика різниця: це частка побажання і допустового обмеження (“бодай на хвилинку”), а не умовного способу.

Іще одна дивина в “Ательє”: *“будуть непереливки”* — у множині. Одначе це присудкове слово: буде не що, а як! Скрутно, тяжко, непереливки. Присудкове слово, як і прислівник, не має категорії числа.

Змушений з сумом констатувати, що в редактора чи перекладача “Ательє” явна проблема з граматикою, хоч і добре знання лексики.

Бонус: Lvov

Торік мені потрапив до рук цікавий раритет: радянський путівник по Львову для інтуриста.

Примітною особливістю книжки є те, що більшість українських назв транслітеровані на англійську мову з російської. Було навіть дивно бачити рідкі традиційні англійські написання, як-от Volhynia, поряд з королем Daniil’ом Romanovich’ем і назвою Zamkovaya Gora.

Побіжний огляд історії міста очікувано зяяв білими плямами. Так у 1919-ому Львів зненацька потрапляє у склад “буржуазної польської держави”, а затим зненацька у 1939-му якась асамблея невідомо кого голосує за возз’єднання із Радянською Україною. Жодної ЗУНР, жодного радянського походу на Польщу. Спасибі, що хоч Перший розподіл Польщі є, але ж то ним кляті австріяки руський Львів урвали.

Спершу планував написати детальний огляд книжки, та зрештою не знайшов у ній чогось аж надто захопливого, тож навіть не дочитав. Можливо дарма, бо хто ще знає і пам’ятає про таку екзотику? Але вже нічого не поробиш: книги більше немає під рукою. Пробач, читачу.

Патріотична деукраїнізація

Нещодавно Національна комісія зі стандартів державної мови розродилась дивними рекомендаціями щодо перейменування низки українських міст і селищ. Дивними, бо в них комісія здебільшого зазіхає на питомі українські назви, як-от Запоріжжя.

Що може бути не так із назвою міста Запоріжжя? Справа в тому, що існує секта прихильників окання (чи правильніше сказати противників суто українського ікавізму), які виступають за іменування Запорожжя (вбачають у тому щось сакральне). Одначе підстав для того немає. По-перше, за часів козаччини писали етимологічним письмом: староукраїнською у гетьманській канцелярії, церковнослов'янською в Церкві та староросійською серед слобідських полків), — а тому в документах тих часів просто не міг бути відображений ікавізм, який остаточно ствердився в XVII-XVIII століттях, себто ще за козаччини. По-друге, склад перед суфіксом -я [-'a] (історичним -ье [-'je]) поводить себе мов закритий. Згадайте Поділля, яке не Подолля. Звісно, існують винятки, як-от узбережжя, але серед них спостерігається штучне узгодження з вихідною формою слова: (по)діл > Поділля, берег > узбережжя. Відповідно поріг > Запоріжжя. Між тим, колись короткочасно писали й казали “беріг”.

Далі хочу розглянути деякі виправлення від комісії, які стосуються слобожанських поселень.

Комісія пропонує перейменувати Анискине на Анищине, не звертаючи увагу на те, що назва очевидно походить від українського імені Онисько. Напрошується питання: а чому тоді не Ониськове? Далі, плутаючи суфікс -яр, який належить до твердої групи, із -ар з м’якої, комісія пропонує Котляри зробити Котлярями. Хоч насправді тут доречніше впровадити ікавізм, а не м’якість: Кітляри, себто мідники. Безпідставно ставить під сумнів українськість назв Одрадна, Одрадівка, Одрадове, Оддихне, не чувши про слова відрада, віддих та про взаємозамінність префіксів од- і від-. Претензію до назви Прогрес можна взагалі назвати анекдотичною. Так само абсолютно незрозумілі закиди до Маяка та Філата (спрощення грецького імені Феофілакт). Зате зрозуміла й очікувана алергічна реакція на слова красний, червоний і Москва. Причім у патріотичному пориві забувається, що “москалями” здебільшого звали не “кацапів”, а відставних солдатів з місцевих, а красний — синонім гарного. Схоже, укладачі списку не чули ані про красний кут з іконами у хаті, ані про Красну Гірку — слов’янське народне свято.

Поточна назва населеного пункту	Виправлення комісії	Мій коментар
Анискине	Анищине	Очевидно, що назва від імені Онисько. То чому не Ониськове?
Юр’ївка	Юріївка	Комісія безпідставно вважає “стягнення” суто російською рисою. Виправлення насправді

		непотрібне.
Караченців	Караченцеве	Стара боротьба з чоловічим родом городів. То чому докупи не перейменувати столицю в Києве? Звісно, виправлення безпідставне.
Котляри	Котлярі	Суфікс -яр належить до твердої групи. Комісія сплутала його з -ар. Насправді тут доречніше впровадити ікавізм: Кітляри, себто мідники.
Гвоздьове	пропонують самим обрати нову назву	Маловідомий факт, але в українській мові є слова гвоздь і гвіздь.
Первухинка	пропонують самим обрати нову назву	Тобто первак є, а, вважаєте, первухи нема? Серйозно?
Червона Зоря	пропонують самим обрати нову назву	Не знаю, чи дійсно назва має комуністичне походження, але вранішня зоря може бути червоною.
Одрада	пропонують самим обрати нову назву	Відрада — цілком українське слово. Префікси од- і від- взаємозамінні.
Одрадівка	пропонують самим обрати нову назву	Див. вище.
Оддихне	пропонують самим обрати нову назву	Віддих — маловідоме, але цілком українське слово. Про префікси див. вище.
Побєда	пропонують самим обрати нову назву	Побіда — маловідоме, але цілком українське слово. Тут варто змінити лише одну літеру.
Одрадове	пропонують самим обрати нову назву	Див. про Одраду.

Прелесне	пропонують самим обрати нову назву	Українською прикметник буде “перелесне”.
Ключеводське	пропонують самим обрати нову назву	Ключ у сенсі джерела відомий словникам. Але правопис вимагає сполучної О: Ключоводське.
Шестакове	пропонують самим обрати нову назву	Шостак — шостий син або шість грошів (три копійки). Треба узгодити з правописом.
Філатове	пропонують самим обрати нову назву	Не зрозуміло, чим комісії не сподобалось грецьке ім’я Філат (Феофілакт).
Москаленки	пропонують самим обрати нову назву	Виразно українська назва. Мешканці явно були дітьми рекрутів.
Перемога	пропонують самим обрати нову назву	День Перемоги досі свято, як-не-як.
Краснокутськ	пропонують самим обрати нову назву	Краснокутськ не має стосунку до більшовиків і носить свою назву більше століття. Красний кут — місце розміщення ікон у селянській хаті.
Прогрес	пропонують самим обрати нову назву	Україна проти прогресу! Анекдотичне.
Бригадирівка	пропонують самим обрати нову назву	Схоже, на думку комісії посада бригадира існує виключно в країнах з комуністичною диктатурою.
Маяк	пропонують самим обрати нову назву	Чим сигнальна вежа завинила — не уявляю.
Новий Мир	пропонують самим обрати нову назву	Мир — те саме, що громада, або світ. Обидва значення

		є літературними, хоч і архаїчними для української мови.
Червона Гірка	пропонують самим обрати нову назву	Очевидне спотворення назви свята Красна Гірка.
Краснянське	пропонують самим обрати нову назву	Виразного зв’язку з більшовизмом не видно. Схоже, просто в комісії алергія на слова “красний” і “червоний”.
Красне	пропонують самим обрати нову назву	Назва значить “гарне”.
Красна Гірка	пропонують самим обрати нову назву	Красна Гірка — слов'янське народне свято.
Москальцівка	пропонують самим обрати нову назву	Знову поселення рекрутів, солдатів.
Красноярське	пропонують самим обрати нову назву	Засноване 1900 року. Ймовірно, десь поряд є гарна яруга.
Артільне	пропонують самим обрати нову назву	Схоже, на думку комісії промислові артілі існують виключно в країнах з комуністичною диктатурою.
Самарське	пропонують самим обрати нову назву	Самара — притока Дніпра.
Енергетиків	пропонують самим обрати нову назву	Схоже, на думку комісії фах енергетика існує виключно в країнах з комуністичною диктатурою.
Дивізійне	пропонують самим обрати нову назву	Схоже, на думку комісії дивізії існують виключно в Червоній армії.
Царедарівка	пропонують самим обрати нову назву	За легендою слобожанам, які оселились тут ще у 17 сторіччі, землі були

		даровані особисто російським царем. Незручний переказ для націоналістичної міфотворчості.
Червоний Кут	пропонують самим обрати нову назву	Спотворення назви Красний Кут.
Слатине	пропонують самим обрати нову назву	Слатін — харківський піаніст і диригент.
Ударне	пропонують самим обрати нову назву	Схоже, комісія не схвалює ударну завзяту працю.
Селекційне	пропонують самим обрати нову назву	Схоже, на думку комісії селекцією займались виключно більшовики.
Москалівка	пропонують самим обрати нову назву	Знову поселення рекрутів, солдатів.
Стара Московка	пропонують самим обрати нову назву	Ймовірно, ще одне поселення вояків.
Красна Поляна	пропонують самим обрати нову назву	Вираз значить щедрий стіл. Навряд стосується комунізму.

Отака от сумна сміховина.

Update: А навздогін Президент вносить до Ради законопроект №9432, який передбачає, що з 2027 року всі англомовні фільми будуть в обов'язковому порядку демонструватися в кінотеатрах БЕЗ українського дублювання — 100% сеансів! Отак пропонується вчити англійську за рахунок українського мовно-культурного простору.

Українська учба

Оригінально публікація на WordPress від 19.03.2023.

Кину пару слів у багаття старої пуристської суперечки щодо слова “учбовий”.

Українсько-російський словник В. Дубровського та І. Стеншенка (1909 р.) знає українське слово “учба” і перекладає його як “ученіе”.

У Записках дніпропетровського університету народної освіти 1927 року паралельно використані прикметники “навчальний” та “учбовий”. Явно з семантичним нюансом: “навчальний момент”, але “учбовий план”. Себто можна припустити, що навчання продуктивне, а учба — це суто перебіг процесу. Щось подібне є в російській термінології: “учёба” та “обучение” — не тотожні поняття; перше позначає діяльність учня, а друге — вчителя.

Схожі дублети не рідкість. Згадайте “громадський транспорт” і “суспільне надбання”, які обидва “общественные” російською. За наявності бажання завжди можна вигадати термінологічну різницю і так само її проігнорувати. Нині в українській мові поняття “учебный” и “обучающий” зазвичай не розрізняють. Чи правильно це? Питання не мовознавче. Якщо педагогічна термінологія потребуватиме розрізнення, то чому б і не розрізняти? Вже маємо приклад із поверненням оглаву в книжній справі. Головне розуміти, що зникнення якогось слова з термінології не означає, що воно русизм. Інколи справа в надмірності.

Про високонароджених ельфів

Оригінально публікація на ЖЖ від 10.02.2022.

Типове для ельфів означення «highborn» насправді не є неологізмом з фентезі. Це доволі стара калька німецького аристократичного поняття «hochgeboren», яке в нас прийнято передавати як «високородний».

Чому сучасні російські перекладачі стали вдаватися до буквалізму — незрозуміло, адже мова саме про шляхетність роду, а не про місце народження. Однак і в випадку, коли епітет такого типу позначає місце народження, у перекладі не спостерігається «-народженого»: згадаймо багрянородних візантійських імператорів. Калька «porphyryborn» маловживана в англійській мові, але зустрічається в текстах куди частіше за «багрянонародженого» в українських.

Прикро, що українські перекладачі фентезі наслідують незугарну стилістичну помилку росіян («highborn» > «высокорожденные» > «високо(на)роджені»).

P.S. До слова, у відеогрі «Banner Saga» є кентаври, яких звуть «horseborn». Росіяни переклали це як «конерождённые». Лишається радіти, що в цієї гри нема української локалізації. Бо навряд наші локалізатори дійшли б до «конородних», «конекревних» чи «комоничів».

Дж. К. Ролінґ?

Оригінально публікація на ЖЖ від 11.01.2022.

«Роулінг чи Ролінґ?» — не перший рік сперечаються вікіпедисти. Рідкісний випадок, коли правописна баталія виникла не довкола літер Г і Ґ (хоч цей момент тут також присутній).

Справа в тому, що в Україні дитячі твори пані Джоанн Мюррей (Маррі?) публікують під псевдонімом Дж. К. Ролінґ, але про саму письменницю пишуть здебільшого як про Джоан Роулінг (себто згадують без вигаданого другого імені і під дівочим прізвищем). Очевидно, українське видавництво позирало на хибну, але узвичаєну транслітерацію назви відомого рок-гурту «Rolling Stones».

Ускладнює ситуацію існування інтерв'ю, у якому пані Rowling намагається пояснити правильну вимову свого прізвища. На жаль, українські фанати розуміють інтерв'ю хибно. Письменниця, римуючи своє прізвище з bowling і протиставляючи його слову howling, веде мову зовсім не про наявність У, а про природу передуючого голосного: /ˈ**b**oʊ lɪŋ/ проти /ˈ**h**aʊ lɪŋ/. Дика несподіванка для українців, але в США більшість зве авторку Раулінґ!

Не анеґдот про Чапая

Оригінально публікація на ЖЖ від 04.01.2022.

> *Заворуха, -хи, ж.*
> *1) Движеніе (въ толпѣ).*
> *2) = заверюха.*

Словарь української мови / Упор. з дод. влас. матеріалу Б. Грінченко : в 4-х т. — К. : Вид-во Академії наук Української РСР, 1958.Том 2, ст. 22.

Очевидно не від вАрити, а від вОрушити. Ось що про це слово писав шанований мовознавець Андрій Анатолійович Залізняк:

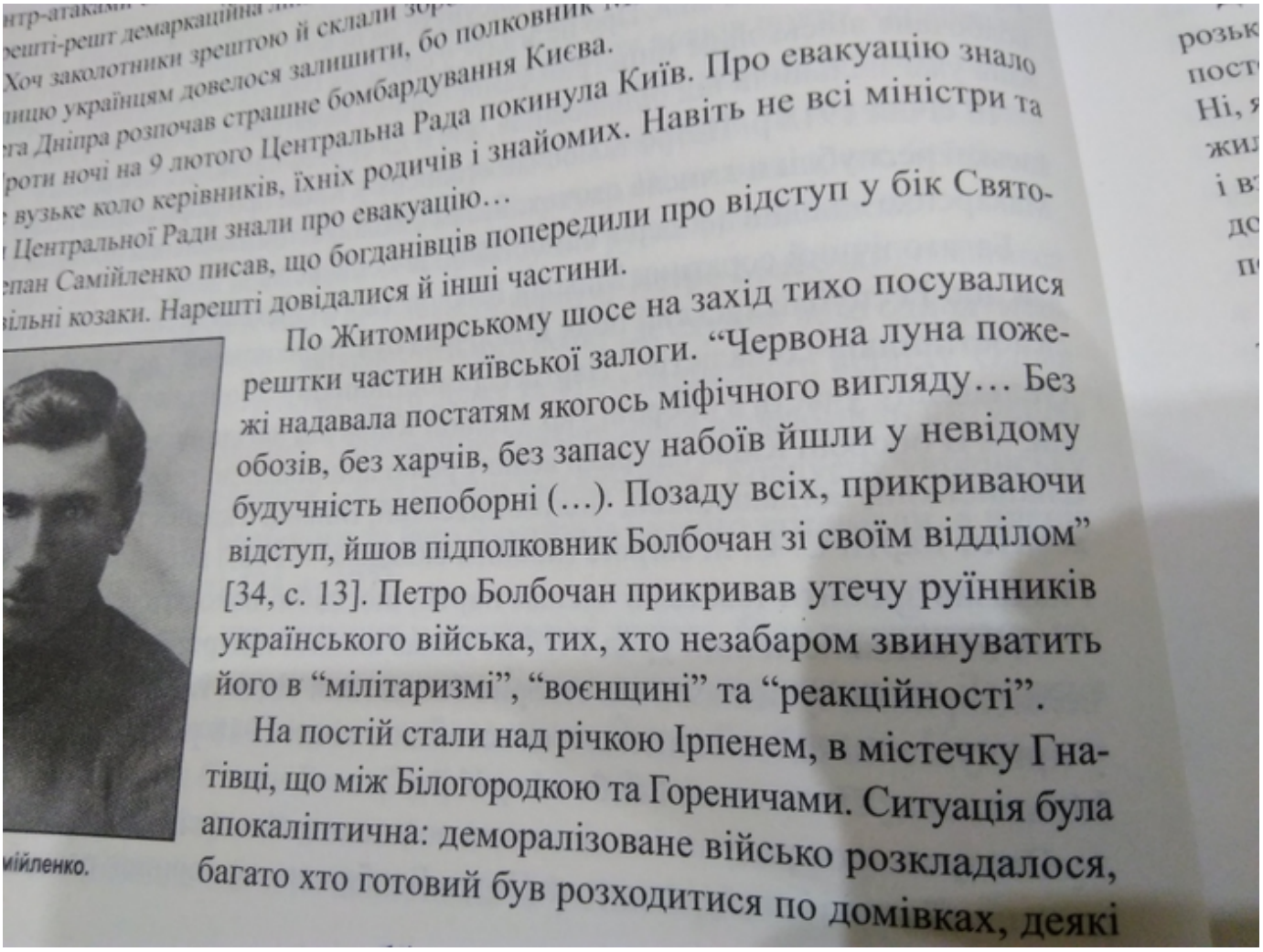
> *Тут корисно зробити невеликий відступ із приводу слова "завАруха". Це слово постає вперше у "Заколоті" Фурманова (1924 рік). У свідомості теперішніх носіїв мови воно уявляється прямо пов'язаним із виразом "заварити кашу", "заварилася така каша". Але справжня історія цього слова зовсім інша: слово існувало здавна і має корінь ворух- — той самий, що у "ворушити", "розворушити", "зворушити" [прим. пер.: у сенсі "зворухнути", як у виразі "зворухнути німоту"]. Малися дієслово "заворушити" й іменник "заворуха" або (у пестливій формі) "заворушка", який позначав певне складне й заплутане сплетіння подій. У літературі XIX сторіччя вживали тільки варіант із ворух-, воруш- (наприклад, у Маміна-Сибиряка); у XX сторіччі він [прим. пер.: варіант з О] трохи переживає момент появи "завАрухи". Та оскільки внутрішня природа слова "завОруха" була не сильно зрозумілою, то з урахуванням акання […] утворилось повністю нове слово з абсолютно не оригінальною, а чисто народною етимологією: за сенсом пов'язане з "заварити кашу". Слово, яке не містило жодного суфікса, опинилось у ряду слів із суфіксом -уха. Воно стало першим зі слів цієї групи, яке ввійшло в літературну мову.*
>
> *Здесь полезно сделать небольшое отступление по поводу слова **заваруха**. Это слово появляется первый раз в «Мятеже» **Фурманова** (1924 год). В сознании нынешних носителей языка оно представляется прямо связанным с выражением заварить кашу, заварилась такая каша. Но реальная история этого слова совсем иная: слово существовало давно и имело корень ворох- — тот же, что в **ворошить, разворошить, взворошить**. Имелся глагол заворошить и существительное завороха или (в уменьшительной форме) заворошка, обозначавшее некое сложное и запутанное сплетение событий. В литературе XIX века употребляется только вариант с **ворох-, ворош-** (например, у Мамина-Сибиряка); в XX веке он доживает до момента чуть позже, чем появляется первая заваруха. Поскольку внутренняя форма слова завороха была не очень понятна, то с учетом аканья осталось только сменить о на у, и получилось полностью новое слово с совершенно не исконной, а чисто народной этимологией — смысловой связью с заварить кашу. Слово, не содержавшее никакого суффикса, оказалось втянутым в ряд слов с суффиксом -уха. Фурманов, вероятно, уже слышал это слово в форме с -уха. Оно стало первым из слов этой группы, которое вошло в литературный язык.*
> *А. А. Зализняк. МЕХАНИЗМЫ ЭКСПРЕССИВНОСТИ В ЯЗЫКЕ*

На мою думку, українцям нічого наслідувати орфографічні помилки комісара Фурманова.

Пишімо це слово за Грінченком через О.

Луна пожежі

Оригінально публікація на ЖЖ від 02.12.2021.

Хоч заколотники зрештою й склали зб
лицю українцям довелося залишити, бо полковник
ега Дніпра розпочав страшне бомбардування Києва.
Проти ночі на 9 лютого Центральна Рада покинула Київ. Про евакуацію знало
вузьке коло керівників, їхніх родичів і знайомих. Навіть не всі міністри та
Центральної Ради знали про евакуацію…
епан Самійленко писав, що богданівців попередили про відступ у бік Свято-
вільні козаки. Нарешті довідалися й інші частини.

По Житомирському шосе на захід тихо посувалися рештки частин київської залоги. "Червона луна пожежі надавала постатям якогось міфічного вигляду… Без обозів, без харчів, без запасу набоїв йшли у невідому будучність непоборні (…). Позаду всіх, прикриваючи відступ, йшов підполковник Болбочан зі своїм відділом" [34, с. 13]. Петро Болбочан прикривав утечу руїнників українського війська, тих, хто незабаром звинуватить його в "мілітаризмі", "воєнщині" та "реакційності".

На постій стали над річкою Ірпенем, в містечку Гнатівці, що між Білогородкою та Гореничами. Ситуація була апокаліптична: деморалізоване військо розкладалося, багато хто готовий був розходитися по домівках, деякі

ійленко.

розьк
пост
Ні, я
жил
і в
до
п

Червона луна пожежі надавала постатям якогось міфічного вигляду…

«Червона луна пожежі» — гарний артефакт старої мови. На жаль, нині майже повністю забуте первинне значення слова «луна» (~ рос. «зарево»). Саме з цього значення у росіян колись розвинулося нове — місяць.

Всього лише сто років тому Словар Грінченка подавав заграву першим розумінням.

> *Луна, -ни, ж.*
> *1) Отраженіе свѣта, отблескъ, зарево. Базарь горить, а на море луна йде. Скальков. Ист. Н. Сѣчи, 1846, III. 224.*
> *2) Отраженіе звука, эхо, отголосокъ. Задзвонили, задзвонили, — пішла луна гаєм. Шевч. 157. Розпочав нам Шевченко довгу і широку, справді вже рідну пісню, — пішла луна по всій Україні. Хата IX. Аж луна пішла (так голосно). Ном. № 13893. Робила як могла, щоб таки добра луна дійшла до того, кого мені треба. Г. Барв. 270.*
> *3) Куриная слѣпота (болѣзнь)?. См. лунавий.*

Словарь української мови / Упор. з дод. влас. матеріалу Б. Грінченко : в 4-х т. — К. : Вид-во

Академії наук Української РСР, 1958.Том 2, ст. 381.

Дивовижно, як швидко те забулось. Старенький СУМ-11 вже подавав сенс відблиску як значення «переносне» до звукового, не виокремлюючи цифрою.

> *ЛУНА, и, жін.*
> *1. Відбиття звукових коливань від перешкоди, коли вони сприймаються роздільно від первісних коливань. Защебетав соловейко — Пішла луна гаєм (Тарас Шевченко, I, 1951, 6); Він голосно й протяжно загукав, оглядаючись: — Ого-го-го-го-о!.. Луна пішла тайгою (Олександр Довженко, I, 1958, 124);*
> ** Образно. [Курінний:] А я урожаєм на весь район вжарю, аж луна по області піде… (Микола Зарудний, Антеї, 1962, 83);*
> ** У порівняннях. По селу луною розкотилася вістка (Михайло Коцюбинський, I, 1955, 273);*
> *// перен. Те, що доноситься здалеку; відгомін (у 2 знач.). В країну смутку вітерець прилине І принесе мені луну розмови (Леся Українка, I, 1951, 97); Пісню душевну співає Сосюра, Аж до Джамбула доходить луна (Літературна газета, 16.XII 1948, 3);*
> *// чого, перен. Про те, що є відгуком на що-небудь. Побачиш ти [читачу] в пісні моїй Луну своїх власних надій… (Максим Рильський, I, 1960, 143).*
> *2. перен., розм. Те саме, що слава. У колгоспі машина молотить — луна по всьому світу котить (Українські народні прислів'я та приказки, 1955, 366); Робила як могла, щоб таки добра луна дійшла до того, кого мені треба (Ганна Барвінок, Опов.., 1902, 271).*

Словник української мови: в 11 томах. — Том 4, 1973. — Стор. 555.

Первинність «заграви» підтверджує російський Морський етимологічний словник Миколи Ткаченка.

> ***Луна*** *(небесное тело),* ИЕ корень № 1194 leuk- (луна, светить, блестеть) >> ai. rócatē (он светит, сияет), av. raočant- (светящий), lat. lūceo, ai. rōcaná- (светящий), roká- (свет), arm. lois, cymr. llug, rōcíṣ (свет), ahd. loug, ags. lieg, aisl. leygr, slav. lučь (луч), lat. lūcus, lit. laũkas (поле), ahd. lōh, rōcá- (светящий), ai. rukṣá-, av. raoxšna- (блестящий), ahd. liehsen(свет), lat. lūna, mir. luan, apr. lauxnos, abg. luna, gr. λύχνος (луна), праслав. luna, ст.-слав. лоуна, др.-греч. σελήνη, русск. луна, луни́ть (бросать тусклый отблеск), укр. луна́, лу́но (отблеск, зарево), болг. луна́, сербохорв. лу́на, словенск. lúna, чешск. luna (зарево), стар. луна, словацк. luna, польск. łuna (отблеск пламени, зарево), полабск. lāuna (луна).
> Слова *светить, блестеть* образовались в первобытном языке в самом начале, потом они через индоевропейский перешли в романские, в германские и в балто-славянские языки, а балто-славянское слово *луна* образовалось от стар. корня *leuk-* (светить) и сейчас оно применяются в русском морском языке: *Луна* (Moon) -

Є щось кумедне у тому, що тепер етимологічне значення вважається переносним до вторинного.

Про слова-історизми

Оригінально публікація на ЖЖ від 12.06.2021.

Здавалось би, українська історіографія має бути рятівною лагуною для українських історизмів. А ні! В історичній літературі важко знайти такі назви, як-от пінязь і ґрейцар — самі російські пенязь (попри ять) та крейцер.

Так само, наслідуючи росіян, українські історики воліють пояснювати різницю між «lance» і «pike» описово: ось «кавалерійська піка», а ось піхотний спис. Пращури ж усвідомлювали різницю чітко й мали для кожного знаряддя свою назву. На щастя, окремі автори про це ще пам'ятають.

> *Озброєння княжого війська становила поширена варягами зброя (панцер — броня з дрібних залізних кілець, сустуги — нагрудні бляхи; шолом — прилбиця), поруч давнішої слов. (списи: **копіє**, сулиця, оскеп, рогатина, рогатиця; меч; топір, топірець; лук, рожанець) і перейнятої від степовиків (злегка закривлена шабля, „панцер" із нашиваної на шкіряну сорочку залізної луски).*

Енциклопедія українознавства. Загальна частина (ЕУ-І). — Мюнхен, Нью-Йорк, 1949. — Т. 3. — С. 1166-1190.

> *У польсько-литовському ареалі існував термін kopie; **руська мова до XVI ст. відрізняла „копіє"**, а у XVI ст. ще й древо від оскепа (списа з укороченим древком), рогатини (мисливського списа) та „сулиці" (списа, призначеного для метання).*

ГУЦУЛ, Володимир Миколайович (2011). АВТОРЕФЕРАТ дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. РИЦАРСЬКА МІЛІТАРНА ТЕХНОЛОГІЯ В КИЄВО-РУСЬКІЙ ТА ПОЛЬСЬКО-ЛИТОВСЬКІЙ ДЕРЖАВАХ У XIII – XVI СТ.: ІНСТРУМЕНТИ, КОНЦЕПЦІЇ ТА ПРАКТИКИ ЗБРОЙНОЇ БОРОТЬБИ.

> *Зачіпна зброя була: різні списи, як **копіє**, сулиця, рогатиця, рогатина; меч і шабля; топір, топірець, сокира, ніж; лук зі стрілами, які переховували в тулі; рожанець (рід лука); праща. Охоронна зброя: броня, шолом, прилбиця, щит.*

З наукової спадщини Івана Крип'якевича // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність / відп. ред. М. Литвин, упоряд. Ф. Стеблій. — Львів, 2016. — Вип. 28. — С. 14.

Виділене слово дожило до XIX століття. У формі «**копия**» (жіночій рід, наголос на Я) його фіксує Словар Грінченка. Подібна метаморфоза сталася в народній мові, наприклад, із Євангелієм: Євангеліе (с.р.) > Євангелія (ж.р.).

Через наявність російського когната також нині мало вживають слово «топір», яке несподівано є «навхресним» відповідником російської «секиры» — позначає «бойову сокиру».

Отак, постійно озираючись на російську мову, ми губимо нашу історичну лексику: в одному випадку вирівнюємо написання, в іншому перекладаємо «з російської» українські слова.

Габріель Мьобіус, або плач за § 91

Оригінально публікація на ЖЖ від 26.02.2021.

Переконаний, що вся реформа орфографії була зроблена лише заради кількох фетишних слів. Найгучнішим із них, звісно, є слово «проєкт», яке стало знаменом ще попередньої спроби змінити норму. Напрочуд іронічно, що через бездумне бажання протиснути цей фетиш укладачі нового правопису випадково дозволили вирівнювання із російською для цілої низки інших слів…

Попередня редакція правопису (та, що була чинна до 2019 року) містила наступне правило.

> *§ 91. Е, Ö, EU*
> *1. Е передається літерою е: екватор, екзаменатор, електрика, енергія, ентузіазм, етап, ідеал, каре, силует, театр, фаетон, філе; Еквадор, Па-де-Кале, Теруель; Есхіл.*
> *2. Коли іншомовне е (іноді дифтонг аі) на початку слова вимовляється в українській мові як звукосполучення й + е, воно передається літерою є: європеєць, європейський, єгер, єнот, єресь; Ємен, Євпаторія, Євразія, Європа, Євфрат, Єгипет. Також після апострофа, е, і, й, ь пишеться є, а не е: бар'єр, п'єдестал, конвеєр, реєстр, феєрверк, абітурієнт, пацієнт; В'єнна, В'єтнам, Ов'єдо, Трієст, Сьєрра-Леоне; Вандрієс, Дієго, Фейєрбах, Готьє. Але після префіксів і споріднених з ними елементів пишеться е: діелектрик, поліедр, реевакуація, реемігрaція тощо.*
> *Примітка. У слові траєкторія пишеться є; у словах проект, проекція й под. пишеться е.*
> *Ое, ö, eu передаються літерою е: Гете, Кельн, Вільнев.*

Як бачите, жоден пункт безпосередньо тіла правила не вимагав писати «проект» через нейотоване Е. Для виправлення цього конкретного слова було достатньо вилучити примітку про суто словниковий виняток. Однак натомість реформатори зламали правило вщент.

Справа у тому, що правило минулої редакції описувало **запис звука /ʲ/ після передніх (передньо-середніх) голосних**: пацієнт, Дієго і так само Габрієль, Данієль тощо. Нове ж правило, дане на заміну, правилом не є — це довільна добірка слів із йотацією без спільної риси, на додаток підважена невсеосяжним «звичайно».

> *§ 130. 1. Голосний [е] звичайно передаємо буквою е: енергія, ера, філе, шардоне, шевроле; Есхіл, Етна, а з попереднім [j] — буквою є: Єллоустóун, Єль, Ємен.*
> *За традицією є пишемо в низці слів релігійної тематики (грецького походження): євхаристія, єпископ, єпитимія, єпитрахиль, єресь; Євангеліє та ін.*
> *Після букв на позначення голосних, після ь і апострофа в загальних і власних назвах звичайно вживаємо букву є: абітурієнт, гомо сапієнс, дієз, дієреза, дієта, карієс, клієнт, конвеєр, пацієнт, реєстр, рієлтор, сієста, раєкторія, феєрверк, фоє; досьє, портьє; круп'є; Марієнбург, Трієст; Сьєрра-Леоне; Арієль, Вандрієс, Дієго, Данієль, Маріетта, Рамбує; Лавуазьє; П'єтро. Якщо префікс у слові або перша частина складного слова закінчується на голосний, то після них пишемо е: агроекологія, геоекономіка, діелектрик, дієтил, євроеліта, квазіетнічний, мегаефект, металоемаль, мініескалатор, поетапний, поліедр, псевдоефект, ультраерозія.*

Вторинність правила до конкретного слова-фетиша особливо добре видно у непродуманому його проекті, за буквою якого слід було писати «поєзія» і «пірує**є**т».

> *[…] Після букв на позначення голосних, після ь і після апострофа в загальних і власних назвах вживається буква є: […]*

Автори реформи розширили перелік голосних під «проєкт», але тоді ще не збагнули наслідок такої зміни. Згодом хибу залатали словом «звичайно», чим остаточно доламали пункт про випадки йотації.

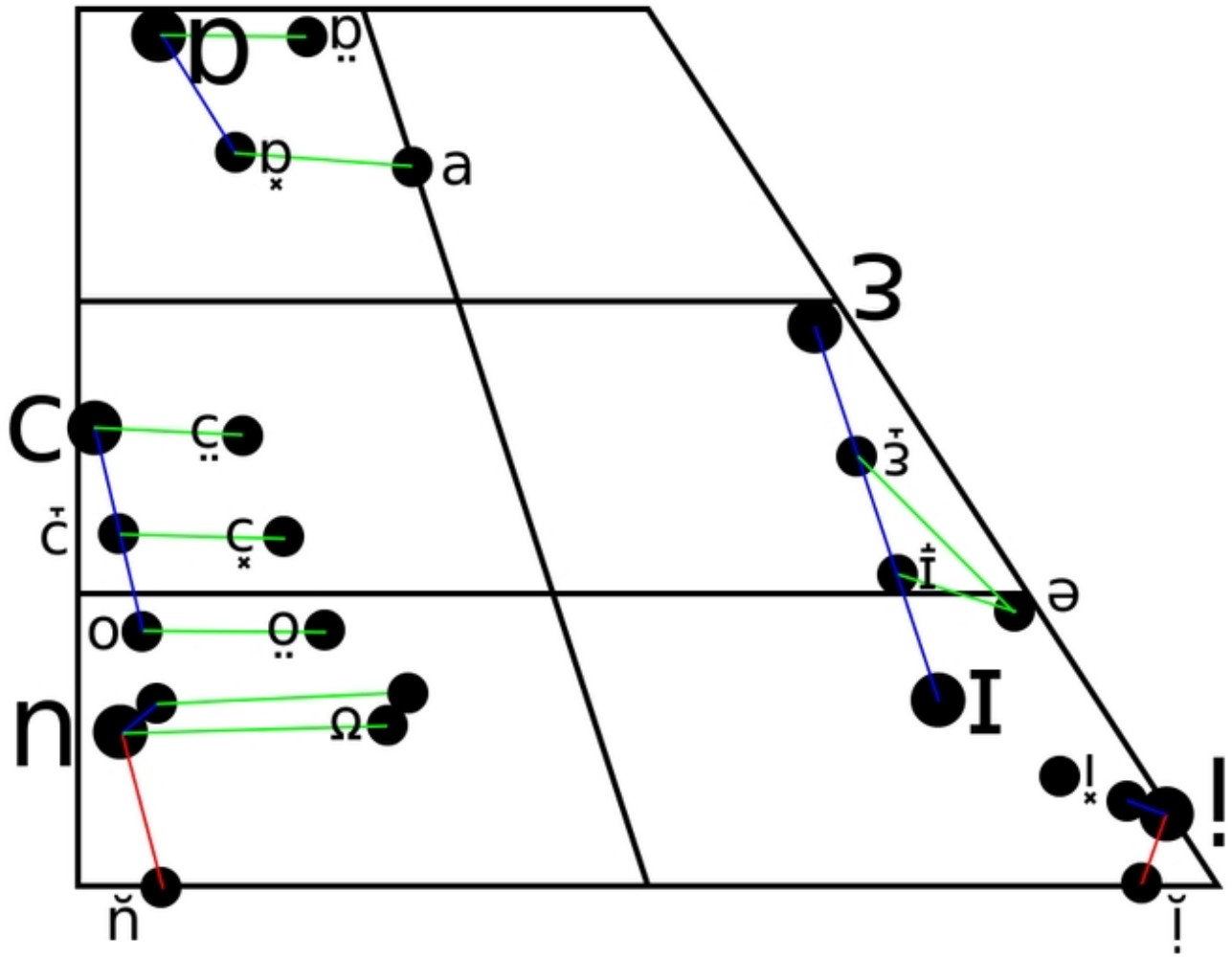
Впровадивши «проєкт», укладачі зовсім не помітили, як загубили норму про обов'язковість -ієне після префіксоїдів. Тепер схильне до винятків «звичайно» у купі із концентрацією на звукосполученні [je], у загальному випадку можливо *відсутньому* в оригіналі запозичення, але раніше обов'язковому при адаптації, дозволяє писати за російським взірцем, де ствердилось -иэ-: Габриэль — Габріель. Адже винятки і межі «звичайного» не окреслені.

На практиці не все гаразд і з іншими моментами правила § 91.

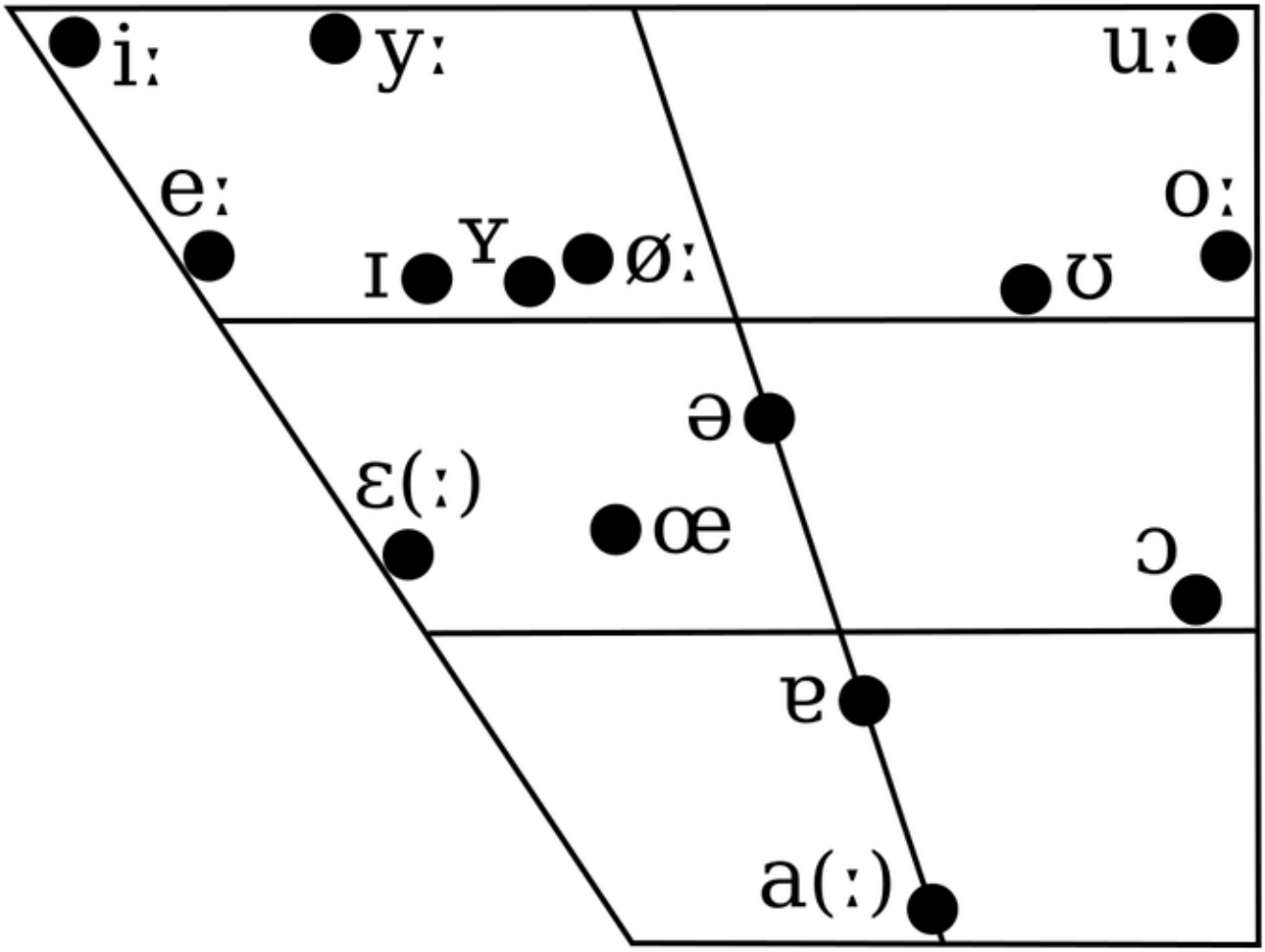
Старе правило описувало 4 ситуації:

1. Неподвоєння йоту на початку слова: Ємен проти Савойї;
2. Йотація -ієе- всередині слова і нейотація -іе- на стику кореня і префіксоїда;
3. Запис іншомовних огублених голосних середнього піднесення українським Е.
4. Традиційні відхилення, як-от Європа і проект.

Передачу OE, Ö, EU українським Е багато хто вважає простим вирівнюванням із російським факультативним Ё, а тому принципово, попри досі чинне правило (§ 132 нової редакції), пише ЬО. Однак, як часто буває в українсько-російських паралелях, за графічною схожістю криється значна фонетична різниця.

p
a
ɜ
c
ɔ
o
n
ɑ
ɪ
ə
ʊ
ɛ
ɐ
ɒ
ɨ
ɵ
ɤ
ɯ
ɘ
ɞ
ʉ
ɪ
ʏ
ʊ
ɶ
ɑ
ɒ
æ
ɐ
ɜ
ɞ
ʌ
ɔ
ɛ
œ
ɜ
ɞ
ʌ
ɔ
æ
ɐ
ɶ
ɑ
ɒ
ɳ
ɽ
ɻ
ɭ
ʎ
ʟ
ɲ
ɾ
ɹ
ɻ
ɽ
ɳ
ɭ
ʎ
ʟ
ɲ
ɾ
ɹ
ɽ
ɻ

i̟
i̟
i
i
ɯ
u
ɪ
ɨ̟
ʊ
e
ɵ
ɛ
ə
o
ʌ
ɛ̟
æ
ɐ
ɑ

Для розгляду на прикладі візьмемо прізвище німецького математика Мебіуса. Його німецька вимова — [mø bi ʊs]. М тверда, а голосна [ø] — **переднього ряду** високо-середнього підняття. Українське О, як я зазначав, **заднього ряду** низько-середнього підняття, навіть при пом’якшених. Російське ж Ё реалізується як голосний середнього ряду високо-середнього підняття [ ], тому є для росіян найкращим сурогатом. Українська мова з близьких звуків може запропонувати лише передній низько-середній голосний Е. Звісно, це якщо триматися орфоепії. Німецькі імена і назви — несподіване місце для російського фонетичного суржику.

Така сама ситуація з англійським /ɜː/, відомим за словами штибу bird і girl.

Химерні кальки

Частина 1: Несподівані кальки з російської

Оригінально публікація на ЖЖ від 01.12.2020.

Ми звикли, що кальки завжди прямі й невигадливі, як-от кораблекрушение — кораблетроща. Проте інколи калькування не призводить до вигадування нового слова, а підносить до поверхні з лексичних глибин уже наявні слова.

Наприклад, нині дуже популярне слово «спротив» уперто ігнорувалося більшістю словників XIX-го і XX-го століть. Проте в XXI-му воно нарешті пробилося в літературну мову, зокрема через перунівський тлумачний словник і ULIF.

> *Спротив (з польського sprzeciw). Опір.*

Караванський С. Ідіотизми сталінської ярижки у державній мові України. — Львів: БаК, 2016. — С. 142.

«Ідіотизми сталінської ярижки…» — доволі кумедна книжка. Ну, як книжка — хаотичний некоментований набір слів і цитат, які не до вподоби авторові, та «виправлення» навпроти. Проте ця праця правильно звертає увагу на походження слова — полонізм.

Сталін, звісно, полонізмів не насаджував. Маємо просто «вдалий» збіг польської і російської форм (sprzeciw ~ сопротивление). Тож зросійщення парадоксально підсилило позиції полонізму.

Інший приклад вигадливої кальки трапився мені під час написання вікістатті «Зміст» (про елемент апарату видання).

У радянських українських книжках, наскільки мені відомо, повсюдно був «зміст». Попри взірець російської термінології, що розрізняє «оглавление» і «содержание». Перше є списком глав єдиного твору, а друге — списком назв самостійних текстів. І ось у XXI столітті українське книговидання намагається відродити архаїзм «оглав», щоб вирівнятися з російським.

> *Зміст — 1. Послідовний перелік рубрик видання із зазначенням сторінок, на яких вони починаються, винесений за межі основного тексту твору і поданий у порядку їх розташування; частина довідково-пошукового апарату видання. Протягом тривалого часу термін «зміст» використовувався для позначення рубрик в усіх видах видань. Нині, з появою терміна «оглав», доцільно здійснити диференціацію: «оглав» використовувати в моновиданнях, а «зміст» — у виданнях, що містять кілька творів (у збірниках, антологіях, журналах). У практиці російського книговидання, напр., такий диференційований підхід застосовується давно і послідовно. Види 3.: Зміст-перелік, Зміст-рубрикатор, Зміст короткий. Зміст повний. Див. також Оглав. 2. Сутність викладеного у виданні матеріалу.*

Зміст // Книгознавство. Термінологічний словник (редакційно-видавнича справа, журналістика, поліграфія, видавничий бізнес, інформаційно-бібліотечна діяльність) : навчальне видання / за загал, ред. В.О. Жадька. — К. : ВПК «Експрес-Поліграф», 2012. — С. 103. — ISBN 978-966-2530-29-2.

> *Оглав — 1. Зміст, покажчик заголовків, що увиразнює побудову твору в моновиданні. Основні завдання О.: а) довідково-пошукове: спростити та прискорити знаходження складових частин видання — підрозділів, параграфів, приміток тощо; б) інформаційно-роз'яснювальне: дати читачеві загальне уявлення про зміст та структуру видання, підготувати до читання, допомогти відновити в пам'яті прочитане у разі перерви у читанні; в) рекламно-пропагандистське: зацікавити читача змістом видання, заохочувати прочитати текст. 2. Заголовок. Див. також Зміст.*

Оглав // Книгознавство. Термінологічний словник — С. 184.

Такий спосіб кальки безперечно кращий за прямий, однак за будь-якої форми калькування ми втрачаємо самобутність. Чи потрібне нам слово для корабельної катастрофи? Чи потрібно нам розрізняти сторінки змісту збірки і роману? Чи потрібно лексично розрізняти опір електричний і опір громадянський? Відповідь не очевидна.

Росіяни ж не мають слова «державотворення» — і не страждають.

P.S.: У першій цитаті з «Книгознавства» була помилка в тексті. Я її виправив, керуючись другою наведеною статтею.

Частина 2: Хибні кальки з англійської

Оригінально публікація на ЖЖ від 29.01.2021.

У попередній частині я звертав увагу на несподіване сучасне вирівнювання українських термінів із російською мовою. Одначе, сучасні українці є достатньо глобалізованими людьми, щоб активно запозичувати і з англійської. Однак і в цьому випадку головним чинником стає подібність зовнішньої форми.

В український дипломатичний лексикон вже давно ввійшов на офіційному рівні вираз «ефективний контроль» — поняття міжнародного права, актуалізоване для наших теренів російською агресією.

«Effective control» — непоганий приклад «хибного друга перекладача».

По-перше, український «контроль» є радше «моніторингом». Наприклад, Словник української мови в 11-ти томах пояснює його через слово «перевірка». Англійський же «контроль» передбачає керівний вплив на об'єкт, себто є «управлінням». Щоправда нині для цього слова є тенденція до вирівнювання семантики з англійською. Саме тому було запозичено згаданий «моніторинг».

По-друге, «ефективний» в англійському розумінні («effective») також означає не те, що на позір можна подумати. Це такий, що призводить до певного ефекту, впливає. Себто «дієвий», «дійовий». Чи навіть у певних випадках «дійсний». Наш сенс високої продуктивності передає інше слово — «efficient».

Тож смисловим перекладом цього юридичного терміну є «фактичне управління».

Іншим прикладом новомодної кальки з англійської є «експертиза» або

«експертність» («expertise»).

Думаю, всім відомий *літературний* сенс українського слова: розгляд, дослідження якої-небудь справи, якогось питання з метою зробити правильний висновок, дати правильну оцінку відповідному явищу — визначення за СУМ-11.

В англійській мові такий сенс теж є, але він не основний. Основним є бутність «експертом». Причім, якщо в українській мові експертом називають фахівця, котрий ділиться своєю компетентною думкою, то в англійській це просто синонім професіонала.

У результаті ігнорування цих семантичних нюансів постають такі чудернацькі речі, як-от рекламні заяви про експертність персоналу дитячого садка чи вимога мати «експертизу» до кандидатів на певну посаду.

Очевидно, що справжнім перекладом англійського «expertise» є «кваліфікованість». Хоча не завжди мають на увазі її. Такі неусвідомлені сліпі кальки, схоже, схильні до семантичного дрейфу в пошуках вільної смислової ніші і своєї відмінності від старшого відповідника.

> *Чому в складі «Укрзалізниці» є пральня? Це не наша експертиза! Наша експертиза – це локомотиви, колія, диспетчеризація. Пральня – це чисто аутсорсингові послуги, тому відповідальність за такий напрямок – це перший приклад, на який завжди вказують: білизна мокра, сира, брудна, із запахом.*

— *заявляв Володимир Жмак, голова Укрзалізниці*.

Зверніть увагу, що пан вживає слово «експертиза» ні в українському (висновок фахівця), ні в англійському сенсі (майстерність, компетентність тощо). Тут би підійшов «профіль» або «компетенція».

Фемінітивотворення

Оригінально публікація на ЖЖ від 19.11.2020.

> *Заняття й чинності жінок означують теж іменники з наростком -ниця: промовниця — жінка, що промовляє, вміє промовляти; продавниця — жінка, що продає (переклад з рос. продавщица); поснан[н]иця — жінка-п[о]сланець…*

Грицак Є. Вибрані українознавчі праці. — Перемишль, 2002.

Український мовознавець Євген Михайлович Грицак ілюструє те, про що я давно торочу: парою до суфікса -ець є не лише -иця, але й -ниця.

- Промовець — промовниця,
- Продавець — продавниця,
- Виборець — виборниця,
- Видавець — видавниця тощо.

Нині ж популярні -чині неможливі етимологічно, оскільки суфікс -ыня не давав палаталізації: княгиня — не княжиня чи князиня; а також архаїчні грекиня, туркиня, німкиня (в останніх двох И перейшло в Е). Найстарша у своїй групі слів кравчиня була утворена механічною підміною «вульгарного» -иха на «шляхетне» -иня без урахування різниці якості И у суфіксах.

Нагадую, що нова редакція схвалює саме таке неприродне словотворення.

> *Суфікс -ин-(я) сполучаємо з основами на -ець: кравчиня, плавчиня, продавчиня…*

Ба більше, формулювання нової редакції підважують і основний спосіб творення без допоміжного прикметникового суфікса -н-! Мова про слова штибу мисливиця і мистецтвознавиця.

> *Суфікс -иц-(я) приєднуємо насамперед до основ на -ник: верстальниця, набірниця, порадниця та -ень: учениця.*

P. S. №1: Згадана продавниця фіксується ще Німецько-руським словарем Партицького і не зникає в XX столітті: спорадично виринає в радянських книжках аж до 1980-х, попри те, що унормовано було явно запозичену продавщицю.

P. S. №2: Чесно зазначу, що не розумію, чому пан Грицак озаглавив параграф як «Чужі наростки». Російські відповідники наведених слів зовсім не схожі за формою.

Знайшли-сте

Оригінально публікація на ЖЖ від 15.09.2020.

Трапив у Легези в «Часі погорди» цікавий діалектизм: «Де ї знайшлисте?»

Конструкція нагадує польську граматику, але, схоже, колись вживалася достатньо широко.

> *— Зажити щастя вояцького хотіли-сте, Ониську? — питався сотник (Іван Ле, Наливайко, 1957, 61).*

ЗАЖИВАТИ // Словник української мови: в 11 томах. — Том 3, 1972. — Стор. 122.

> *Сюди належить почасти дієслово бути; час тепер.: я є, ти є, ми є, ви є, они є. Рідше кажемо: ти єси (зам. ти є), він єсть; сесі види однако ж більше властиві язикові церковному; види я єсьм і они суть належать вже цілком до язика церковного.*
> *Яко час будучий від я є уживає[ть]ся дієслово: я буду, -еш, -е, будуть, будь, будучий, бувший, був; відміняє[ть]ся оно зовсім після взірця другого першої відміни, отже як веду.*
> *Замість: я (є) рад, ти рада, я читав, я хотів би, ви читали… кажемо часто: рад-єм, рада-м, рада-сь, читає-єм, хотів би-м, читали-сте і т. д. Для третьої особи обох чисел такого закінчення нема. Сі закінчен[н]я самі для себе ніколи не уживаються, можуть они бути тілько причіплені до якогось слова.*

Граматика І.Огоновського (1894 р.)

Пара слів про нездорові речі в українському китаєзнавстві

Оригінально публікація на ЖЖ від 31.07.2020.

Пандемія коронавірусної хвороби зненацька актуалізувала роками ігнороване питання китайсько-української транскрипції. Надто, вона збіглася в часі зі спробами реформи і «контрреформації» в китаїстсько-перекладацькому середовищі. За рік в Україні постало аж дві конкуруючі системи передачі китайської. Тож відповідь на насушне журналістське питання «Вухань чи Ухань?» перестала бути очевидною навіть для спеціалістів.

Напевно, процеси, про які піде мова у цьому дописі, розпочалися приблизно два роки тому, коли з'явилося перше українське сходознавче видавництво — «Сафран».

Як зазначала в інтерв'ю «Якабу» засновниця видавництва Світлана Призинчук, за часів Радянського Союзу в українських вишах не було сходознавчих кафедр, а тому традиція українського перекладу з китайської формувалася сходознавцями, підготовленими в Петербурзі, Москві і Владивостоку. Ця традиція була кістка від кості й кров од крові російська: українські китаїсти десятиліттями використовували транскрипцію Палладія без будь-якої формально затвердженої адаптації, просто транслітеруючи російську абетку українською. Лише в 2009 році мовознавиця і перекладачка Надія Кірносова формалізувала наявну практику у публікації «Засади транскрибування китайської лексики українською мовою» і принагідно супроводила її чи не першою рефлексією щодо невідповідності російських рішень 19 століття сучасній українській орфографії та фонетиці.

Кірносова Н. А. Засади транскрибування китайської лексики українською мовою // Сходознавство. — Київ, 2009. — Вип. 45-46. — С. 38-57.

Ті зауваження не отримували розвитку аж до 2018 року, допоки не постало згадане видавництво, котре дозволило обкатати наробок нової самостійної української системи. Нарис проекту був представлений кандидатками філологічних наук Наталією Цісар і Надією Кірносовою на Правописному семінарі імені Олекси Горбача у Українському католицькому університеті 19 грудня 2018 року. Згодом були опубліковані засади у доповідних тезах «Вихідні положення транскрипції з китайської мови на українську».

Кірносова Н. А., Цісар Н. З. Вихідні положення транскрипції з китайської мови на українську // Питання сходознавства в Україні : тези доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю 28 березня 2019 р / Ю.Д. Бойчук, В.Г. Пасинок та інші. — Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2019. — С. 65-66.

Менше ніж через рік після представлення проекту була видана перша книжка, де використовувалась нова транскрипція. Нею стала збірка притч «Джвандзи», раніше відома за російськими перекладами як «Чжуан-цзи».

Джвандзи / пер. з кит. Вон Гак. — К. : Сафран, 2019. — 308 с. — ISBN 978-966-97883-0-6.

Перший український переклад цієї класичної книги був високо оцінений широкопрофільною літературною критикою, однак, на диво, пройшов повз китаєзнавців, попри всю знаковість події. Так само проект транскрипції Кірносової-Цісар за два роки свого існування й застосування так і не отримав реакції від наукової спільноти, якщо не враховувати схвальну згадку в одній дипломній роботі. Натомість у академічному середовищі розпочалися процеси, які походять на «реакцію» в поганому розумінні цього слова.

26 червня 2019 р. вчена рада Інституту сходознавства ім. А. Ю. Кримського НАН України затвердила так звану «українську академічну систему», майже тотожну російській. Нова-стара система створювалася авральними темпами: у 16 квітня 2019-го китаєзнавиця Євгенія Гобова, нова номінальна авторка адаптації палладіївки, надсилає у редакцію «Китаєзнавчих досліджень» свою статтю «Проблеми передачі китайських слів засобами української мови»,

16 травня того ж року проходить панельна дискусія «Питання українського правопису: східні реалії українською мовою», а в червні затверджують транскрипцію. Три місяці — нечувана швидкість для академічних кіл! Особливо на тлі майже тридцятирічної байдужості до теми. Очевидно, що діяли на перехоплення.

Гобова, Є. В. Проблеми передачі китайських слів засобами української мови // Китаєзнавчі дослідження. — 2019. — № 1. — С. 94–103.

Оскільки в сучасних політичних умовах неможливо спертися безпосередньо на авторитет радянської (російської) китаєзнавчої школи, кандидат філологічних наук Гобова і затвердивший «директорат»: Богдан Ажнюк і Олександр Скопненко з Інституту мовознавства ім. Потебні та Олександр Богомолов з Інституту сходознавства ім. Кримського — послалися для ідейного освячення системи на доробок видатного українського перекладача Івана Корнійовича Чирка. Однак існування теоретичного обґрунтування палладіївки для української мови за авторством Чирка, по-перше, видається сумнівним, по-друге, навряд було б не політично вмотивованим. Перекладач радянської доби навряд міг дозволити собі використовувати транскрипцію, відмінну від російської, тож не може йтися про свідомий вибір метра.

Нагадати про «неакадемічність» транскрипції Кірносової-Цісар знадобилося 2020 року… 27 лютого 2020-го Експертна рада з вивчення Китаю та українсько-китайських відносин при Центрі зовнішньополітичних досліджень Національного інституту стратегічних досліджень України підтримала «академічну систему» Інституту сходознавства ім. А. Ю. Кримського. Про що повідомила прес-служба НАН України чомусь аж на початку квітня. Примітно, що навесні цього року мав вийти друком посібник-довідник з системи Кірносової-Цісар, однак через карантин він запізнився на кілька місяців.

Автор цієї замітки не є китаєзнавцем, проте в силу свого хобі (я — вікіпедист) придбав цей

посібник, тільки-но з’явилась можливість. Якщо коротко, то це перший на моїй пам’яті китаєзнавчий текст, де присутнє посилання на Шевельова. Це, можна сказати, лаконічний, але повний опис цієї книги. Посібник Кірносової і Цісар чи не перша українська китаєзнавча праця, де задумалися про нюанси (можливості і обмеження), які створює мова-акцептор, а саме українська.

У посібнику-довіднику розглядається фонетична система китайської мови, присутній огляд власне китайських спроб створити ієрогліфічний фонетичний запис, а також історія романізації. Однак унікальною частиною книжки є огляд кирилізацій: молодих болгарської і сербської систем — і деяка інформація про самобутню практику китайської транскрипції в українській діаспорі.

Рецензентами посібника стали доктори філологічних наук, професори А. М. Безпаленко і Н. С. Ісаєва, а також кандидати О. В. Бас-Кононенко і Сюй Ліша.

Книжка глибоко фахова, а тому немає сенсу рекомендувати її комусь, окрім перекладачів з китайської. Однак важко радити щось тим, хто заздалегідь став у позу «не читав, але засуджую», подекуди вдаючись навіть до глузування у соціальних мережах. Ситуація, що склалася, на мою думку, є антинауковою і неетичною. Сподіваюсь, «Сафран» чекає плідне майбутнє, яке зробить продовження бойкоту просто неможливим.

Пара слів про h

Оригінально публікація на ЖЖ від 24.07.2020.

Особисто я прихильник передачі h за традицією: хокей, хобі, Гамлет, Гітлер тощо. У нових запозиченнях у загальних назвах більше Х, у власних — Г.

Однак, коли чую казочки про вирішальну гортанність англійського /h/, хочеться послати в піше еротичне чи пригадати чиюсь матір.

Адже для української мови є значущими категорії дзвінкості/глухості та твердості/м'якості. Саме вони є орієнтирами для українських мовців — не гортанність. Тим паче у багатьох українців Г реалізується як не гортанний [ ].

Передача ch=х, h=г, g=ґ зручна для німецької. Але це плід німого книжництва, про що свідчить покруч гідальґо (іспанська вимова: [i ðal o]). Наївно намагатися виправдати механічну передачу літер вимовою.

Одні пишуть Хьовелт, інші Ортеґа — нікому не важливий звук, усім важлива літера. Навіть коли її немає (згадайте багатостраждальне прізвище ~~Ґонґадзе~~ Гонгадзе).

Якість самітного українського гортанного звука — то ширма.

До речі, у мережі зачинається новий лінгвістичний блог, присвячений українській мові. При чому перший допис у ньому не тільки надконтроверзовий, але й вельми аргументований. До вашої уваги за посиланням «Чому "h" слід транслітерувати як "х"».

Щодо географічних назв

Граматичне задзеркалля

Оригінально публікація на ЖЖ від 14.07.2020.

Суперечка «в/на Україні» стара, як світ, і нині мало кому цікава. Зараз кожен росіянин і українець знають, що Пушкін писав «в Україні», а Шевченко — «на…». Тож кожен вперто стоїть на своєму, маючи за спиною авторитет традиції й/або граматики.

> 204 DENYALETO
> О ситуации в Донбассе и на Украине

А от «у Донбасі» — явище досить нове для широкого загалу, помічене лише з початком війни. Проте й у нього є давня історія. Наприклад, «У Донбасі» назвав свої нариси радянський письменник Борис Галін.

Покопирсавшись у старих книжках, я дійшов висновку, що, як і у випадку з Україною, з назвою Донбас здавна використовували обидва прийменники. Причому «на» характерніше (незалежно від мови) для українських видань, а «в» — для великоросійських. Згаданий Галін, до речі, попри те, що уродженець України, вважається московським письменником.

Н. Котлярен·о, М. Дидковский

Исследование уплотнения земляных плотин на Донбассе

РЕЗЮМЕ

Свій вибір прийменника великороси обґрунтовують наступним чином: слід казати «у Донбасі», оскільки «у басейні». На мою думку, така аргументація смішна, адже вугільний басейн знаходиться… під землею, а під Донбасом мається на увазі регіон, а не поклади.

Нині прийменник став не лише маркером, умовно кажучи, зовнішнього чи внутрішнього погляду на згаданий край, але й політичним маркером, що виказує позицію мовця у сучасному конфлікті.

Географічні прикметники

Оригінально публікація на ЖЖ від 16.07.2020.

Під час швидкоплинного громадського обговорення Проєкту-2018 (нині вже нової чинної редакції правопису) я намагався звернути увагу на проблемність сучасних правил творення прикметників, похідних від географічних назв, особливо від прикметникових. На жаль, не врахували.

Вважаю, що творення похідних прикметників має бути розписане окремо для кожної відміни і числа. Слід чітко розрізняти назви у множині, назви першої чи третьої відміни, назви другої відміни і назви-прикметники, оскільки від вихідної форми залежить допоміжний суфікс.

У Правописі розглядаються разом Валки, що в множині, і Гребінка та Казанка, яким за відміною і числом належить мати присвійний суфікс -ин-, а не -ів-. На мою думку, замість огульного вжитку -івський для першої відміни, на додаток до -ин-, має бути узаконений суфікс -ян- (присутній в словах радянський, слободянський тощо), який на сході України активно використовується в творенні назв (наприклад, Домашанська сільрада села Домаха). Тому вважаю правильними такі форми: Валківський (множина), Гребінчанський (перша відміна), Казанчинський (перша відміна).

Також потрібна заборона на дублювання прикметникового суфікса -(е)н-, котре, очевидно, народжене в російському радянському канцеляриті (згадайте Грозненскую область 1946-1957 рр.). Адже ми не кажемо «згоднен». Себто мусить бути Рівенська область, а не Рівненська, як з 1990-х чиновницькою сваволею. Від Дубне має бути Дубенський (бо прикметник), від Дубно — Дубнівський (бо іменник); від Вільна — Віленський, від Вільня — Вільнянський/Вільнинський. Причому суфікс -(е)н- може перетворюватися на -(й)ан- після шиплячих: Рубіжне — Рубіжанський.

І на останок: хотілось би побачити нарешті Керчинський як нормативне.

Жиди чи євреї?

Текст галицького мовознавця та історика 1996 року ***(тут цитую окремі уривки).***

У грудні 1995 року Єврейська рада України звернулася до українського громадянства із заявою, де, зокрема, сказано:

> *“Ніякі умови реаніматорів не змусять нас сприйняти слово “жид” як нашу самоназву, також як українці не хочуть знов стати “хохлами” чи “малоросами”, росіяни — “москалями”, а поляки — “ляхами”. Невже для того Україна стала незалежною, щоб в ній під виглядом повернення до історії ображали цілий народ — євреїв — громадян України? Ми, діти України, працюємо на розбудову нашої Батьківщини, робимо свій внесок в її обороноздатність, науку, культуру, мистецтво і ми не хочемо відчувати себе чужинцями на землі, де багато поколінь нашого народу жили з іншими народами багато століть. Доля України — це і наша доля, доля українців єврейського походження, і ми вимагаємо до себе поваги. Ми не жиди, ми — євреї”. [14]*

Уряд Української Народної Республіки 1917-1921 років офіційно вживав слово “єврей”. Після 1918 року це слово реєструється у всіх словниках на східноукраїнських землях. Зустрічається воно і в галицьких виданнях, наприклад, “Словничок української мови і головні правописні правила та замітки до відміни Костя Кисілевського” (Станислав, 1927) має “єврей” із відмінковими формами, а також “єврейський”, “євреїзм” (с. 95), “Український правопис із словничком”, що його впорядкував Михайло Возняк (Львів, НТШ, 1929), реєструє “єврей” і “єврейський” (с. 114).Мають ті слова “Українська загальна енциклопедія” (Львів, 1931, т. І, с. 1259) та “Українсько-німецький словник” (Ляйпціг, 1943) Зенона Кузелі, Ярослава Рудницького й Карла Маєра. У цьому ж таки словнику є й похідні слова, а саме “єврейка” і “єврейство” (с. 213).Навіть канадське видання — “Українсько-англійський словник” (Саскатун, 1955) Костя Андрусишина, як і треба було сподіватися, подає чотири активні слова: “єврей, єврейка, єврейський, єврейство” (с. 224). Не залишається позаду й американець Іван Саластин, укладач “Англійсько-українського словника” (1956), подаючи “Єврей”. *[17]*Виданий у Києві “Новий тлумачний словник української мови” (1998), подає слово “єврей”, а до слова “жиди” додає пояснення, що це застаріле слово та образлива назва євреїв.Наївно було б припускати, що в епоху кардинальних зрушень у царині східноєвропейської етнонімії, яка настала після розвалу Російської імперії, коли малороси стали українцями, бесараби — молдаванами, зиряни — комі, ліфляндці — естонцями, вотяки — удмуртами, сарти — узбеками і т. д., євреї пасивно сидітимуть склавши руки.

На такому мовному фоні зачіплюватися на слові “єврей” є невиправданим. Не варто по-фарисейськи роздирати шати над нібито російським словом “єврей”. Етнонім цей семітського походження і робити з нього грізний засіб русифікації несерйозно.З прийняттям християнства Київська держава отримала в X сторіччі писемність. Писані церковнослов’янською, яка за походженням є староболгарською, мовою богослужбові книги прийшли на Русь з Болгарії. *[21]* У цих книгах для євреїв були такі назви: “іудей”, “єврей”, “народ Ізраїля”.

> *“Отже, слово “єврей” було в Києві (988 р.) ще тоді, коли на світі не було ні Москви, ні московської нації. Коли згодом почав творитися московський народ з тих колоністів, які приходили з Київської Русі, то вони на колонізовані ними фінські землі понесли з собою християнство і церковну мову, а в ній і слова: “іудей” та “єврей”. [22]*

В Україні слово “єврей” (гебрей) зафіксовано в Остромировому євангелії в XI ст., у словнику Зизанія 1596 р., у словнику Памви Беринди 1627 р. *[23]*

> *“Під кінець 15-го століття на слов’янському Сході євреї почали ширити юдаїзм, і Православна Церква в Україні назвала його “єресь жидовствующих”, отже, взяла для неї польське слово “жид”, щоб не брати з церковної мови слова “єврей”, бо вважала, що ця секта недостойна цього.*
> *Так з України — через назву “єресь жидовствующих” — польське слово “жид” дісталося і в Московщину. Тому що ця секта (“єресь”) серед християн була в приниженні, то через неї і слово “жид” на всьому слов’янському Сході (Україна, Білорусь, Московщина) набрало тоді принизливого значення, а достойним словом було “єврей”, бо воно так звучить у мові Св. Письма (старослов’янській).*
> *З того часу (кінець 15 століття) слово “жид” між усіма слов’янами Сходу стало вживатися як принизливе, а “єврей” як достойне”. [9]*

Отже, правдиве, історично точне національне ім’я народу Старого Заповіту — “єврей”. Цей етнонім прийшов у давньоруську мову через церковнослов’янську з середньогрецької і пізніше (у формі “гебрей”) ще раз в українську через західнослов’янські.

Ще про правопис (майже гумореска)

Микола Миронович. Ще про правопис (майже гумореска) // Діло, №285 від 25.12.1929, С. 4.

Заки зачну писати, мушу читачам вияснити, чому я “пустився” на фейлєтон. Я, — вибачте за слово, — математик і мушу щодня по пять годин говорити в школі по українськи про математику.

Не думайте, що то таке легке діло. Кожний шкільний підручник має інші назви на математичні поняття, а до того україністи кажуть, що у всіх них нечиста мова. Та ще прикріше, коли доведеться самому писати про математику. Я не звав, як писати і довго не писав по українськи.

Аж тут у році 1925 появився “Словник математичної термінольоґії” виданий “Всеукраїнською Академією Наук”. Моя радість була безмежна. Я найшов там всі терміни потрібні до шкільної математики і майже всі потрібні до наукової роботи. Маючи за собою авторитет Академії, я завів нову термінольоґію в школі. Я думав собі, що як десь за десять літ Академія видасть улішпену термінольоґію, а тоді я до неї пристосуюся, а покищо є чого держатися і не треба вже переживати того пониження, що мене завсіди огортало на згадку, що в математиці не знати, як що по нашому називається.

Деяких термінів згаданого Словника — як нпр.: “логаримт” або “сьомий” — я таки не міг увести в шкільній науці, бо коли я раз сказав “логаритм”, то потім мусів пів години успокаювати клясу, а коли я нераз пізніше переходив через шкільний коридор, то ученики гукали за мною: “логаритм” пішов.

Крім цього я зачав писати математичні розвідки по українськи. Математичні терміни я вже знав, але треба мені ще було знати багато інших слів і зворотів, бо треба було будувати — страшна річ — цілі речення. Я радився тоді україністів і то в кожнім випадку лише одного. Бо коли я питався пятьох, то діставав пять ріжних відповідей і не знав, як писати. Колиж я спитав лише одного, то діставав авторитетне вияснення, що має бути так, а не інакше, послухав його і мав чисту совість.

Аж тут чую появився “Правопис”’ затверджений Всеукраїнською Академією Наук і прийнятий Науковим Товариством ім. Шевченка. От, думаю собі, тепер і без україністів обійдуся, научуся сам писати “чистою літературною мовою”.

Того самого дня перечитав я перший фейлєтон Чіпки про правопис. Перечитав, тай подумав собі: “А то дурний Чіпка! Читає наукову книжку і каже, що йому смішно! Коли Ти не доріс до наукової лєктури, то читай “Зиза”, тай смійся!” Галактіон Чіпка так низько упав у моїх очах, що я перестав з ним приставати.

Купив я собі “Правопис”, дав гарно оправити, заніс з пієтизмом до дому, тай зачинаю переглядати. Отворив припадково на ст. 140., дивлюся, є написано “метода”. Ов, — думаю собі, в математичнім словнику було “той метод” і горе було ученикові, що сказав би мені в школі “та метода”. Що-ж робити? Та ба! Шукаю дальше. У математичнім словнику було слово “невідомий” і було заборонене слово “незвісний”, а тут в виразно на ст. 148 “незвісний”. Там

було “негативний”, “сегмент”, а тут уже “неґативний” і “сеґмент” і богато такого іншого. Як я тепер покажуся ученикам на очі?

Коли всі пішли слати, я сів при столі і зачав читати новий правопис від першої сторінки. Взяв я червоний олівець, щоби підкреслити слова, що будуть для мене нові своїм новим способом писання або наголошування. Та дужу скоро я вже найшов так багато “дивних” для мене слів, що перші сторінки книжки були цілі червоні і щоби не замазувати книжки, я зачав підкреслювати ті слова, що для мене не були дивні. Напружую увагу, читаю дальше. Читаю, читаю, аж тут мій сміховий мяз зачинає корчитися, а лицеві мязи зачинають — як каже Академія на ст. 111 — “дриґати” й “дрижати”. Соромно мені, що мені смішно, але що-ж робити! Притискаю долоню до уст і лиця й читаю дальше. Та ба! крім рухів лицевих мязів, є ще інші фізіольоґічні прояви смішности, зачинаю “порскати”. Вкінці, щоби це задушитися, таки на голос регочуся. Будиться жінка: “Чого смієшся?” Щож я маю казати? Що я такий дурний як Чіпка? Та хто жонатий, той знає, що жінці не можна не відповісти. Коли жінка спить, а чоловік читає і сміється, то мусить щось “пікантного” читати. Встала з ліжка, прилетіла до книжки глянула на наголовок, глипнула на мене, сказала одно ніжне слово: “ідіот” і пішла спати.

Я мусів перервати лєктуру. На другий день коли не було нікого в хаті, я скінчив читати новий “правопис”. Годі мені вичислювати всі ті — скажім делікатно — “дивні” форми, звороти і наголоси, що мусять розсмішити кожного мелянхоліка. Там в багато таких слів, що я їх не годен вимовити.

Але що мені тепер робити з математичною розвідкою, котру я саме недавно зачав писати “чистою літературною мовою?” Я вже досить стратив часу на науку чужих мов і на буду на старість учитися нової, тимбільше, що я певний, що ніхто ніде нею не говорить. Може би скликати конференцію всіх тих, що пишуть по українськи (розуміється, без участи україністів) і порадитися, як властиво писати? Або ні, піду ліпше до Чіпка порадитися. Він не є такий цілком дурний, як я собі думав!

Про деякі українські імена

Хибні етимології імен

Оригінально публікація на ЖЖ від 05.04.2020.

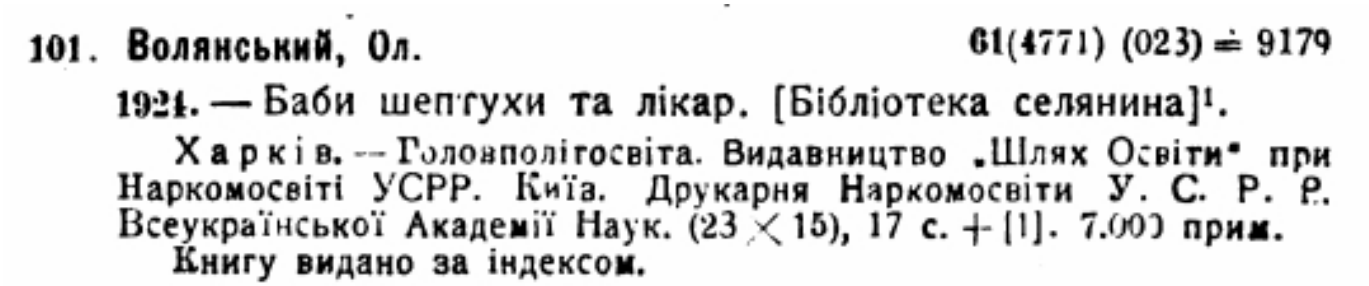
Помітив, що для українців XX і XXI століть не завжди очевидно, від якого ж іноземного імені походить українське ім'я.

Канонічним прикладом плутанини форм імен є Харько. Кожен харків'янин знає легенду про осадчого Харитона. Однак «Харитон» є помилкою великоросійської канцелярії. Не чужий місту Сковорода виразно бачив у козакові Харьку Захара, тому й прозвав Харків Захарполісом (містом пророка Захарії). У додатку-коментарях до «Енеїди» Котляревський так само зазначав, що Харько є формою імені Захар. І навіть прізвище харківського полковничого роду Донець-Захаржевських натякає на правильний оригінал: Захаржевський польською значить Захарівський, себто Харківський.

Другим прикладом наведу ім'я Марва, яке І.І. Трійняк у своєму Словнику українських імен виводить із Маври (метатеза поширене явище в українській мові). Одначе, якщо зазирнути, наприклад, на сайт Родовід, то можна помітити, що ім'я Марва зазначають як варіант імені Марфа. Надто, Марвою називають свято Марфи-молочниці (16 травня). Щоправда саме свято Марфи-молочниці припадає на день мучеників Тимофія й Маври. Себто тут ми маємо справу з давнім нерозрізненням цих двох імен.

Плач за Олиська

Оригінально публікація на ЖЖ від 01.04.2020.

101. Волянський, Ол. 61(4771) (023) = 9179

1924. — Баби шептухи та лікар. [Бібліотека селянина][1].

Харків. — Головполітосвіта. Видавництво „Шлях Освіти" при Наркомосвіті УСРР. Київ. Друкарня Наркомосвіти У. С. Р. Р. Всеукраїнської Академії Наук. (23 × 15), 17 с. + [1]. 7.000 прим.

Книгу видано за індексом.

Ол. for Олисій, пестливо — Олисько. Олисій < Елисѣй.

Кінцеве -ей у сучасному Єлисей натякає на перезапозичення імені. Порівняйте: Мусій і Мойсей.

Про пізнє запозичення (з російської?) також свідчить форма Ялисей, оскільки у старих іменах у початкове Я звичайно переходило ІЕ (Ярема < Іеремія), а не Е (Олена < Елена, Охрім < Ефрем).

На певному етапі розвитку українська мова усувала в іменах початкові Е/Є та А, що дало такі форми, як-от Олисій, Вінтін, Ондрій тощо. Потім їх витіснили «орфографічно етимологічні»

російські. Аж дивно, що Олександр уцілів.

Не робіть із правопису політики!

Не робіть із правопису політики! НОВА ЗАРАЗА В ПРАВОПИСІ

(газетна замітка 1938 року)

Наше духовенство тягають тепер по судах за «рущенє» прізвищ. І суди задумуються, чи писати треба «Оберскі» чи «Оберський», «Ваньковіч» чи «Ванькович», бо головно за закінчення «ий» і «ич» ведеться тепер боротьба.

Оповідають, що в однім такім процесі останніх днів обвинувачений священник оправдувався зовсім розумно, що закінчення прізвищ «ий» і «ич» питоменні українській мові та що всі прізвища, чи вони українські, московські, польські, чеські, — взагалі славянські віддавна в українській мові передаємо наростком «ий» і «ич».

На це прокуратор виняв кілька чисел одного львівського українського щоденника і дав цілий ряд прикладів з того часопису, де прізвища кінчались на «ий», «ій», «і» та навіть на «и» — а врешті на «ич» і «іч»: «Раковський» (голова НТШ), «Раковскій» (звісний большевик), Собескі, Словацкі, Хвальковски, Шимоновіч, Робакевіч, а навіть прізвище жида — Хадаєвіч.

На те обвинувачений відповів: Для мене не є міродатне те, що пишуть малограмотні, хочби навіть і в ґазетах, — для мене міродатні є граматичні закони і правописна традиція, що виводиться від віків і затверджена вченими. Писати нпр. «Словацкі» — це нонсенс, бо в такім разі мусілиб ми писати в 2. відмінку «Словацкія», 3. відм. Словацкієві і т. п. граматичні диво гляди. Тому треба писати Словацький, Словацького, Словацькому і т. д. — таксамо по польськи як пишуть Хмєльніцкі, Хмельніцкєґо — хоч це прізвище звучить по українськи: Хмельницький і т. д.

Твердження правописного правила, що імена власні треба писати так, як їх пишуть у даних мовах, з яких походять, торкаються імен власних західноєвропейських народів, особливо французьких і анґлійських, де вимова деяких голосівок і приголосівок ріжниться від нашої вимови. І так в українському правописі пишемо Шікаґо, а не Хіцаґо (Chicago), Чемберлєн, а не Хамберляйн (Chamberlain), Бордо, а не Бордеавкс (Bordeaux), Клємансо, а не Цлєманцеау (Clemanceau).

З приводу тих процесів треба завважити, що по всій імовірности, цілу хрию «рушення прізвищ» викликали таки наші редактори, що бажають бути «оригінальними». А що в нас в страшний «гін» до всяких «новин» особливо в мові і правописі, що найбільшу дурницю приймають за модну, то з часописів ця зараза перекидається на сторінки книжок.

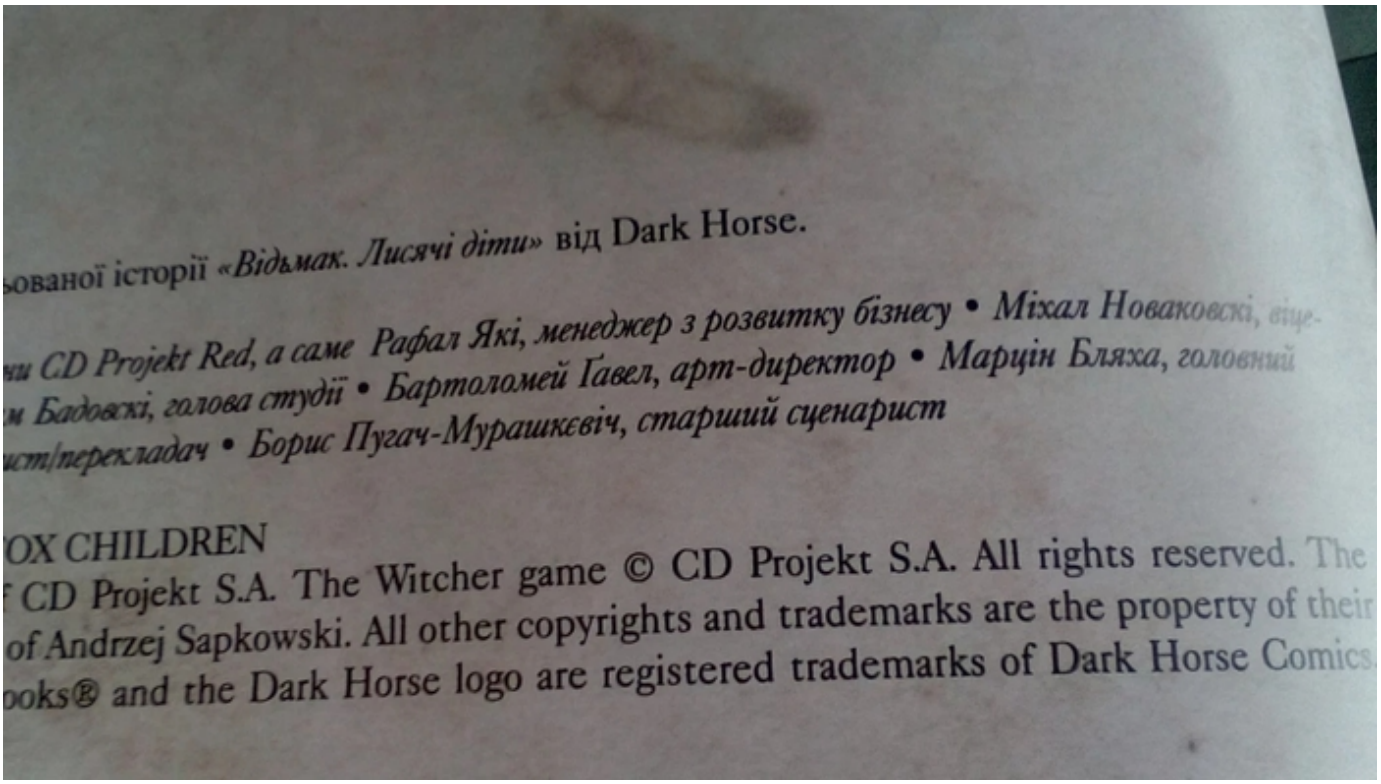
Отже дієть ся, що в нас тепер імя президента польської держави пишуть уже трояко: «Мосціцький», «Мосціцкі» і «Мосціцкий» (дивись декрет про розвязання сойму). Ба, ще більше навіть історичні прізвища, яких правопис устійнила вже літописна традиція, змінюють за вподобою цього або того редактора: Собіський Собескі; Казимир Великий Казімерж Великі, Болеслав Смілий Болєслав Смяли.

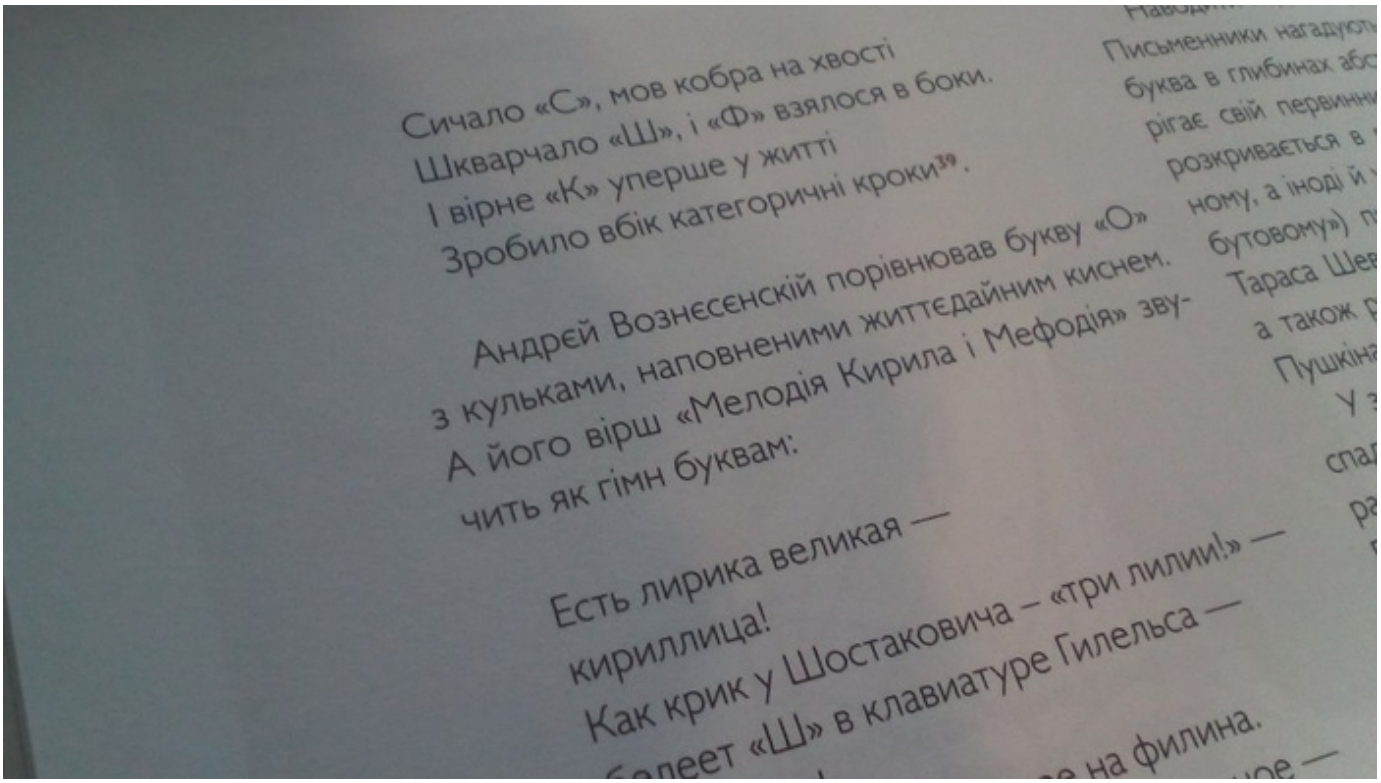
Денникарі, які з політичних оглядів хотять зазначити закінченнями слів до якої національности належить дана особа, попадають у вічну плутанину, бо часто подаючи

прізвища арештованих з приводу якоїсь «темної історії» самі не знають, чи мають до діла: з українцями, поляками чи іншими славянами. Якби триматися послідовно закінчень і наростків даної національности в її оригінальному вигляді то требаб писати росіян «Достоєвскій», сербів «Вуїць» зам. Вуіч, болгар «Стояноф» зам. Стоянов, чехів «Врхліцки» зам. Врхліцький.

Усі славянські народи, таксамо як і ми, витворили собі вже закони, за якими віддавна передають чужі прізвища по-свому, зокрема-ж ті закони торкаються наростків і закінчень і цих законів треба придержуватись.

Досі актуально.

Сичало «С», мов кобра на хвості
Шкварчало «Ш», і «Ф» взялося в боки.
І вірне «К» уперше у житті
Зробило вбік категоричні кроки[39].

Андрєй Вознєсєнскій порівнював букву «О»
з кульками, наповненими життєдайним киснем.
А його вірш «Мелодія Кирила і Мефодія» зву-
чить як гімн буквам:

Есть лирика великая —
кириллица!
Как крик у Шостаковича – «три лилии!» —
Белеет «Ш» в клавиатуре Гилельса —

Оригінально публікація на ЖЖ від 04.04.2020.

Пусті думки щодо фіти

Оригінально публікація на ЖЖ від 27.03.2020.

Передача [θ] через [f] логічніша, аніж через [t]. Оскільки [f] і [θ] обидва є фрикативними і зубними ([f] губно-зубний, а [θ] чисто зубний). [t] вибуховий альвеолярний.

Багато прихильників тикання називають фикання російським. Однак очевидно, що українські священики не були німі. Звісно, звук [f] був погано представлений у простонародній мові, але разом з тим простонародні імена, що мають П, Х, В, ХВ на місці грецької фіти (Юхим, Остап, Хома, Матвій), чудово свідчать, що фикання при читанні було притаманно й українському книжництву.

В англійських діалектах є наступні реалізації пари фонем /θ/-/ð/: [t]/[d], [f]/[v], [s]/[z], ну, і власне збереження [θ]/[ð]. Однак мені подобається штучна комбінація ф/з: Метф'ю, але Ґолзворзі.

До речі, в 90-ті були шаленці, що передавали th як ц (Athelas > Ацелас), тож можлива навіть пара ц/дз.

Летюча тростина

Оригінально публікація на ЖЖ від 17.01.2020.

За взірцем «кораблетрощі» в 2012 році постало слово «авіатроща», яке стрімко завоювало популярність серед журналістів. На сьогодні воно має понад 90 тис. вживань.

Цікаво, що в цього незграбного замінника звичної «авіакатастрофи» також є російський відповідник (оригінал?). Російське слово «авиакрушение» не таке популярне, однак набагато старше. Перший знайдений мною вжиток датований 1969 роком. Це вірш Миколи Тарасова «Боюсь я авиакрушений». Згодом слово потрапило і в прозові тексти, навіть у «Наука и жизнь» за 1978 рік.

Тарасов уродженець України, однак усе життя провів поза нею. Примітно, що «авиакрушение» замість більш поширеного «авиакатастрофа» засвідчується значною мірою у етнічно неросійських російськомовних авторів (їхні прізвища українські, татарські, вірменські тощо).

Update: таки дійсно характерне для російськомовних неросіян:

> *«Авиакрушение в Алматы: глава Bek Air согласен с версией об обледенении самолета»*
>
> — казахський сайт,
>
> *«Авиакрушение в Иране: самолет разорвало на части от попадания двух ракет»*
>
> — український сайт,
>
> *«Генконсульство сообщило о состоянии кыргызстанца, пострадавшего в авиакрушении под Алматы»*
>
> — киргизький сайт.

O Żydach

Оригінально публікація на ЖЖ від 16.01.2020.

Допис спеціально для прихильників відродження «репресованого більшовиками» слова «жид», котрі часто посилаються на польську практику.

Примітка з 10-ї сторінки «Izraelita (1866-1915): Znaczenie kulturowe i literackie czasopisma»:

> *W XIX wieku stosowano też nazwę "starozakonny", "Polak wyznania mojżeszowego", "Izraelita-Polak" lub rzadziej "Hebrajczyk". Aleksander Zyga, analizując różne nazwy określające Żydów, pisał: "Najbardziej rozpowszechnioną i popularną obok miana »Żyd« nazwą grzecznościową i »tolerancyjną« w w. XIX był termin »Izraelita«".*

> *У XIX столітті застосовувалися також назви «старозавітник», «поляк сповідання Мойсеєвого», «поляк-ізраїльтянин» чи рідше «єврей». Александр Жига, аналізуючи різні назви на позначення жидів, писав: «Найбільш розповсюдженою і популярною після імення „жид" в XIX сторіччі була ґречна і толерантна назва „ізраїльтянин"».*

Тобто слово не нейтральне в польській мові. Схоже, що навіть зараз, бо в мережі мені спіткалося обговорення «Jak w Polsce nazwac ŻYDA zeby nie byc antysemita?!» Просто в цьому питанні мовної практики в Польщі перемогли поляки, а не євреї. На відміну від наших теренів, де в 1787 році «більшовичка» Катерина II прислухалась до білоруських євреїв та впливового талмудиста Йошуа Цейтліна.

А що насправді «репресували» більшовики, так це «хохлів» та «малоросів». І багато росіян щиро вважають, що «хохол» це не образа. Чи приманні вважали до війни. Невже їм теж слід відроджувати офіційний вжиток таких слів?

Втрачений дефіс

Оригінально публікація на ЖЖ від 10.01.2020.

Майже непоміченими лишилися зміни правила вжитку дефіса. Однак саме вони видаються найбільш нелогічними в новій редакції правопису: компакт-диск, але вебсайт, але інтернет-видання; генерал-адмірал, але контрадмірал.

Яка ж була логіка раніше? Пояснюю.

- компакт-диск, адже компактний диск;
- веб-сайт, адже сайт вебу (веб — інтернет-простір);
- інтернет-видання, адже інтернетне видання;
- генерал-адмірал, бо головний адмірал;
- контр-адмірал, бо протилежний адмірал.

Раніше такі невідмінювані іншомовні слова, що виконували прикметникову роль, поєднувалися з другою частиною дефісом. Тепер керуються упізнаваністю українського іменника. Тому маємо кумедну ситуацію, коли інтернет-видання, але вебсайт, бо укладачі не чули, що в українській мові вже є самостійне слово веб. Тому матимемо штаб-сержанта, але штабскапітана — через одну літеру!

Слова однотипні, а за правилом мають писатися по-різному. А на додаток розузгодження написання загальних і власних назв: vice president > віцепрезидент, та White Rock > Вайт-Рок.

Віце це невідмінюваний прикметник у старій системі. Як і веб, який тим паче є самостійним іменником. Як і інтернет у такій позиції (інтернет-видання). Це аналітичні конструкції, що

подібні до тих, що в англійській граматиці. Власне, таке їхнє походження — західне.

Відчуйте різницю між контрреволюцією і контр-адміралом (інакше ар'єр-адміралом). Адмірал не протиставляється. У його назві вказується на позицію, а не на протидію. Тому він виняток. Тому за старою логікою контрадмірал — це людина, що, наприклад, вбиває адміралів.

Логіка була семантична й граматична. Замість нам пропонують різнобій, який результат довільного розсортування: веб буде префіксом, а інтернет ні, хоч обидва самостійні іменники; компакт- далі буде з дефісом, хоч тут явно це не іменник.

Тотоапарат

Оригінально публікація на ЖЖ від 05.01.2020.

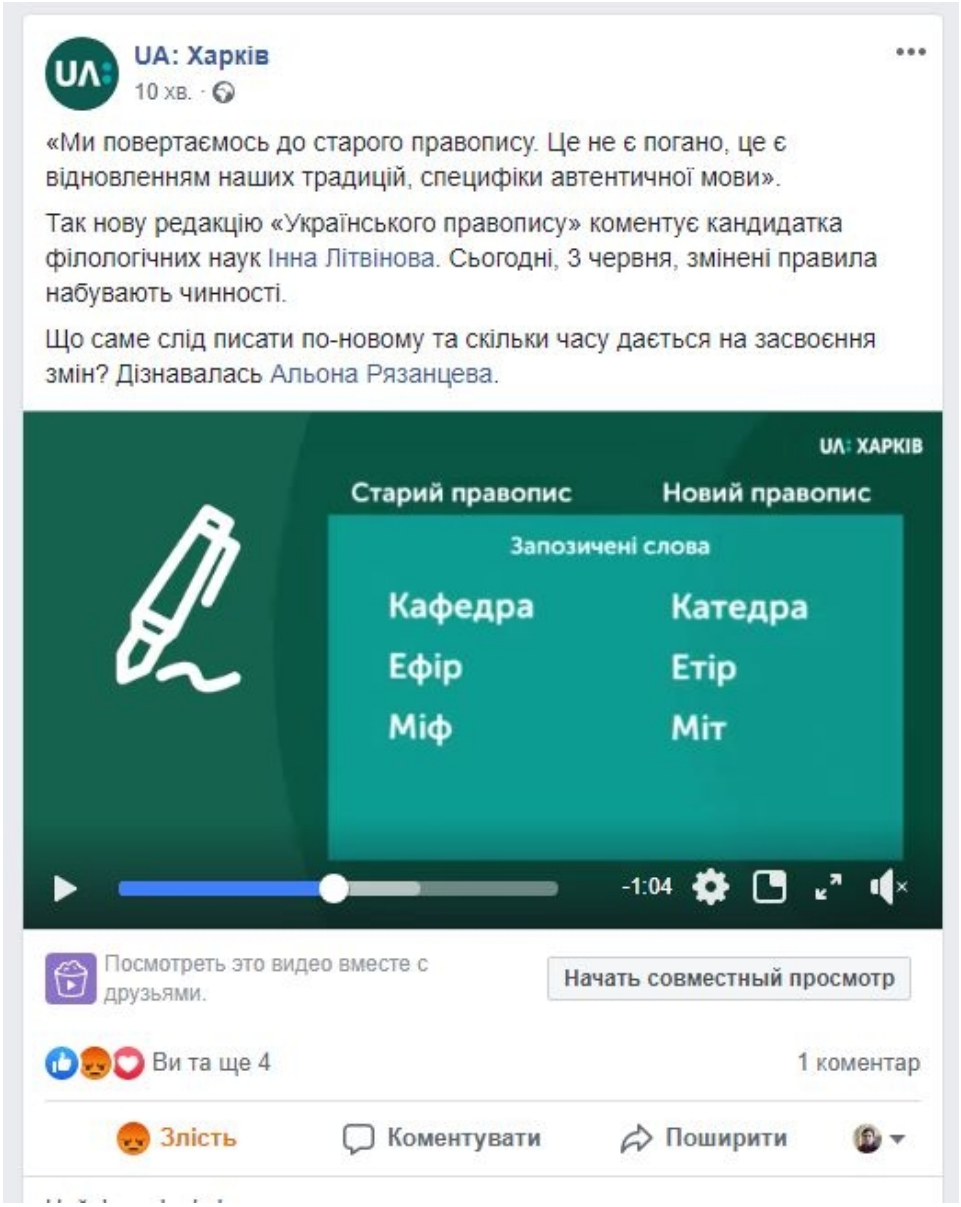
Одним із найбільш суперечливих місць нової редакції правопису є параграф, що стосується фіти/тети, котрий сформульований наступним чином:

> ***§ 123. Буквосполучення th у словах грецького походження***
> *Буквосполучення th у словах грецького походження передаємо звичайно буквою т: антологія, антропологія, аптека, астма, бібліотека, католицький, театр, теорія, ортодокс, ортопедія, Амальтея, Прометей, Текля, Таїсія, Теодор. У словах, узвичаєних в українській мові з ф, допускається орфографічна варіантність на зразок: анафема і анатема, дифірамб і дитирамб, ефір і етер, кафедра і катедра, логарифм і логаритм, міф, міфологія і міт, мітологія, Агатангел і Агафангел, Афіни і Атени, Борисфен і Бористен, Демосфен і Демостен, Марфа і Марта, Фессалія і Тессалія та ін.*

Як бачите, укладачі не зазначили ніде ані слова про іту/ету, однак хочуть від нас, щоби ми заміняли звук і літеру І на Е, керуючись правилом, складеним для буквосполучення th.

Згадувати про те, що у грецькій орфографії немає такого диграфу, а є літера, зайве. Головне, що автори таким необачним неповним формулюванням дозволяють змішувати різні системи передачі, яких є в українській мові щонайменше три. Це церковна з иканням та йотацією. Це латинська, яку часто нещиро називають «давньогрецьким читанням», попри збереження модерних звуків Х і Ф. І це власне візантійське/новогрецьке читання.

Тож обструкція (в сенсі італійського страйку) не змусила себе чекати:

Однак проблема не лише у відкритому шляху для довільного змішання систем у межах слова. Правило вимагає від пересічного українського мовця володіння грецькою мовою чи хоча б латиною. Правило не самодостатнє. Воно вимагає знання етимології, що робить зазначену низку слів словниковими, якими вони по суті і були. Автори через існування цього зайвого правила намагаються адмініструвати словники: завадити укладати їх за реальним ужитком, нав’язати маргінальні форми. Деякі з цих форм, до речі, завжди були присутні в словниках, і не потребували ніякого дозволу згори. Вони обмежено вживалися в межах відповідної традиції: так біскупи знаходились на катедрах у католицьких костелах, а у храмах кафоличної православної церкви були кафедри.

Можна змусити широкий загал робити суто механічні дії, як-от перевіряти ненаголошений склад за однокореневими словами, запам’ятати збіги літер для спрощення, переліки літер, при яких пишеться чи не пишеться апостроф і знак м’якшення, одначе вимагати від усіх українців знання походження кожної букви Т чи Ф — це занадто. Висміяний прихильниками нової орфографії «тотоапарат» є цілком закономірною реакцією, адже правопис — це суто «механіка» письма, шаблон.

Як на мене, розділ про запозичені слова має бути зорієнтований не на впорядкування

давнозапозичених слів, а на адаптацію актуального потоку варваризмів. Ніхто ж не пропонує згадати, що в германізмі хліб літера Х на місці h, що не в дусі сучасних настанов?

Капітанка

Оригінально публікація на ЖЖ від 05.01.2020.

Коментар студії «НеЗупиняйПродакшн» щодо вживання фемінітивів «капітанка», «командорка» та інших у перекладі серіалу «Star Trek: Discovery»:

> *Найперше слід зазначити, що фемінітиви абсолютно властиві українській мові. Зокрема форми на позначення чоловіків та жінок у певних професіях були у значно активнішому вжитку до початку 1930-х, поки українську не почали примусово наближувати до російської, залишаючи тільки паралельні для обох мов словоформи (цей процес стосувався не тільки фемінітивів — наприклад, через нього в українській мові значно збіднів увесь словник активно вживаних слів). Таким чином фемінітиви збереглися тільки там, де й у російській — переважно на позначення ролей, які традиційно закріплювалися за жінками (вчителька, медсестра, прибиральниця). Творячи фемінітиви ми повертаємо те, що у нас забирали протягом десятиліть зросійщення.*
> *Українська мова має 11 продуктивних суфіксів для творення фемінітивів; її морфологія набагато краще дозволяє їх створювати, ніж морфологія російської! Проблема з фемінітивами не в тому, що вони «неорганічні», а лише в тому, що вони незвичні. Очевидно, що до сих пір ми зустрічали дуже мало жінок на високих військових посадах (власне, тільки у 2017 році зняли заборону для жінок займати велику низку посад у війську), а жінки з військовим званням використовують маскулінітиви на позначення свого рангу (як і багато інших жінок на позначення своєї професії) просто тому, що жіноче асоціюють з «неякісним», «непрестижним».*
> *Останнім часом ЗМІ використовують низку нових слів для позначення жінок на раніше невластивих чи неозвучуваних ролях: прем'єрка, міністерка, амбасадорка, знавчиня, критикиня, експертка. Ці нові словоформи відображають процес набуття жінками більшої ваги в суспільстві, зокрема на ключових посадах. А в суспільстві майбутнього, де панує повна гендерна рівність, як у «Стар Треку», мова має відображати наявну ситуацію: якщо ми бачимо достатньо багато жінок на капітанських посадах, то слово «капітанка» у цьому світі має бути звичним і нікого не дивувати.*

Почну з того, що капітанка, як і часто згадувана в цьому контексті пілотка, є головним убором.

> *КАПІТАНКА, и, жін., розм. Кашкет із білими кантами, що становить частину морської уніформи. На голові, хвацьки заломлена на одну брову, ледве трималася чорна капітанка з білими кантами (Юрій Смолич, День.., 1950, 20).*

Словник української мови: в 11 томах. — Том 4, 1973. — Стор. 94.

Згадана ж перекладачами морфологічна відмінність сучасних російських (пробачте тавтологію) феміністичних фемінітивів є надуманою. Достатньо згадати російських «врачиню» та «авторку». Активістки Росії та України творять фемінітиви однаковими суфіксами в обидвох мовах.

Головна проблема фемінітивів зі суфіксом -ка у переобтяженості цієї морфеми. Напередодні лінгвофеміністичного буму вона була продуктивною (і досі є) в творенні назв неживого: предметів, дій, подій. А надто це також пестливий суфікс. Саме тому в таких форм проблеми зі стилістичним забарвленням.

Фемінітиви та польський взірець

Оригінально публікація на ЖЖ від 05.01.2020.

Серед українців чомусь панує упевненість, що в братів-поляків фемінітиви стилістично нейтральні й повсюдні. Це не зовсім так.

> *Formy męskie odnoszące się do kobiet odbierane są na ogół jako bardziej prestiżowe. Z tego tylko powodu określenia kobiety: członek, dyrektor, kierownik, językoznawca itp. w odczuciu większości Polaków są bardziej dostojne niż: członkini, dyrektorka, kierowniczka, językoznawczyni. Niektóre formy męskie są tak ustabilizowane w wymienionej funkcji, że nazwa nauczyciel akademicki odnosi się i do mężczyzny, i do kobiety (nauczycielka jest tylko w szkole), nazwa kierownik w odniesieniu do kobiety używana jest w instytucjach naukowych (np. Maria Kowalska – kierownik Zakładu Genetyki), kierowniczka zaś – w instytucjach o mniejszym prestiżu, np. w sklepie.*
> *Ponadto chcąc wyrazić większy szacunek, należy zwrócić się do kobiety raczej pani kierownik, pani dyrektor niż pani kierowniczko, pani dyrektorko.*
> *Są też oczywiście takie nazwy, które od lat funkcjonują w dwóch wariantach: męskim (np. aktor) i żeńskim (aktorka).*

Małgorzata Marcjanik, prof., Uniwersytet Warszawski.

> *Чоловічі форми у відношенні жінок сприймаються загалóм як більш престижні. На підставі цього означення жінки, як-от член, директор, керівник, мовознавець тощо, за відчуттям більшості поляків є більш шанобливими, аніж членкиня, директорка, керівничка, мовознавчиня. Деякі чоловічі форми таким чином усталені у вказаній функції, що назва «академічний навчитель» [себто викладач] відноситься і до чоловіків, і до жінок («навчителька» [себто вчителька] використовується лише в школі), назва керівник у відношенні жінок уживається в наукових інституціях (наприклад, Марія Ковальська — керівник відділу генетики), а керівничка — в інституціях меншого престижу, наприклад, у крамницях.*
> *На додаток, коли хочете виказати більшу повагу, вам слід звертатися до жінки скоріш «пані керівник», «пані директор», а не «пані керівничко», «пані директорко».*
> *Звісно, існують і такі назви, котрі роками функціонують у двох варіантах: чоловічому (наприклад, актор) і жіночому (акторка).*

Малгожата Марцьяник, проф., Університет Варшавський.

До слова, хочеться зауважити, що нині популярна «член**к**иня» є сліпою калькою з польської. Її видає зайвий суфікс -ък, присутній в польській чоловічій парі — człon**ek**.

Взагалі, суфікс -ыня перестав бути продуктивним в українській мові десь у 16 столітті, про що зазначається зокрема тут:

Бевзенко С.П. Історична морфологія української мови: Нариси із словозміни та словотвору — Ужгород: Закарпатське обласне видавництво, 1960. – С. 122.

> *Поширення сфери вживання суфікса -ка в іменниках жіночого роду на означення осіб ішло також шляхом витіснення давніх суфіксів -ыни, -ыня, -иня. Так, наприклад, замість давніх*

> *христианыни, сусѣдыни, господарыни, богатыня тощо уже в українських пам’ятках XVI ст. виступають христианка, сусѣдка, господарка, богачка тощо. Правда, сучасна українська мова зберігає ще невелику кількість утворень із суфіксом -иня (<-ыня, -ыни); пор.: княгиня, рабиня, господиня та ін.; пор. також і новіші: грекиня, туркиня, німкиня (поруч: німкеня), діал. ґаздиня та ін.*

Хочу звернути увагу, що більшість сучасних нормативних слів зі суфіксом -иня є або етнонімами (туркеня, німкеня, бойкиня, грекиня), або історизмами (рабиня, княгиня). Тож творення за цим шаблоном назв професій, як-от мисткиня і продавчиня, навряд є виправданим.

P.S.: До речі, чому від мистець та продавець різне творення?

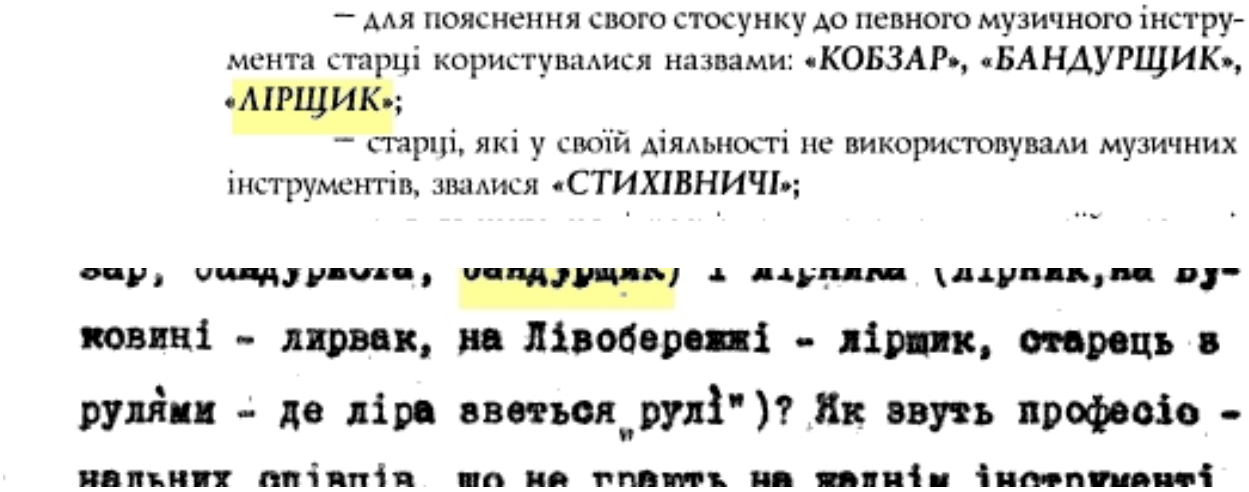
Репресований суфікс

Оригінально публікація на ЖЖ від 27.11.2019.

Укладачі нової редакції таки прибрали з правопису згадку суфікса -щик, котрий вважають за суто російський.

Можливо, це буде для когось несподіванкою, однак його вжиток в українській мові не обмежується прапорщиком, що колись ілюстрував правило. Причому кілька сучасних реалій не піддаються адаптації за формою -ник через омонімію в одному контексті: це виборщик, що не тотожний загальному виборцеві (і *виборниці*), паяльщик, чиїм знаряддям є паяльник, і холодильщик, котрий працює з промисловими холодильниками. А ще є пильщик, котрого, авжеж, можна підмінити пилярем, однак точно не варто плутати з пильником.

Історизмів значно більше: хурщик — так моли б звати сучасних далекобійників; лірщик, бандурщик — їх замінили книжні лірник та бандурист (останнє слово має нарочито ненародний суфікс); копійщик — деградація української зброярської термінології то взагалі окрема тема: забуті копії-lances, забуті топори-секиры, — пуризм зачищає лексику, лишаючи описові конструкції: бойова сокира, кавалерійська піка.

— для пояснення свого стосунку до певного музичного інструмента старці користувалися назвами: «КОБЗАР», «БАНДУРЩИК», «ЛІРЩИК»;

— старці, які у своїй діяльності не використовували музичних інструментів, звалися «СТИХІВНИЧІ»;

...зар, бандурець, бандурщик) і лірник (лірняк, на Буковині - лирвак, на Лівобережжі - ліршик, старець з рулями - де ліра зветься „рулі") ? Як звуть професіональних співців, що не грають на жодним інструменті

А ще є гонщики, донощики, обманщики, піднощики, псаломщики, звощики, пайщики тощо. Більшість із них, звісно, легко адаптується до -ник/-овик. Та чи варто правопису ігнорувати величезний пласт уже наявної в літературі та словниках лексики?

Кардаш?ян

Оригінально публікація на ЖЖ від 25.11.2019.

Особливо проблемною при транскрипції вірменської є передача голосної фонеми [ə] (ա)яка у вірменській орфографії зазвичай не позначається літерою, за винятком початку, кінця слова та при поділі слова для перенесення на новий рядок, але обов'язково вимовляється при збігу кількох приголосних. Тож поширена передача вірменських прізвищ □ □ □ □ □□□□

Репресована Ґ

Оригінально публікація на ЖЖ від 19.11.2019.

Літера Ґ давно стала символом української мови. Що є доволі іронічним, адже [g] вважається непритаманним власне українському мовленню та радше асоціюється з історично ворожими сусідами — польською та російською мовами.

Та так сталося, що і для росіян, і для українців на найпершому місці є орфографія, а не орфоепія. Тож одні для подібності, а інші для відмінності, стали вони писати відповідно без та з оною літерою. Й оскільки цей графічний символ став символом політичним, не забарилися перегини, як-от написання Ґонґадзе, що ледь не потрапило в нову редакцію правопису. Про простіші приклади, зокрема хрестоматійне Ґельсінкі, і згадувати зайве.

Звук, звісно, трапляється в українській мові. Та чи це фонема? «Авжеж! Адже ґрати — не грати» — згадає приклад зі школи пересічний українець. Однак є одне але: а ви чули про крати? Ідея порівнювати Г та Ґ — ось де я бачу справжнє зросійщення. Саме в російській Г і Ґ є алофонами.

Крати, доречна кречність, кава, що каже «кав», а не наливається у чашку, — всі ці форми нині забуті. Завдяки загальній освіті й необачному рішенню радянської влади замінити дзвінку К на Г.

Щоправда не в усіх «традиційних» словах з Ґ цей звук походить із К. Чому ж звук [g] закріпився у словах типу ґрунт, аґрус, коли українець звик іншомовне G підміняти рідним Г? Можливо, причина в сусідньому Р.

> *Засвідчені в ойконімії досліджуваного регіону фонетичні явища можна поділити на діалектні та загальномовні. До діалектних відносимо переходи -ѣ- [ě] › [е]; [е] › [о], [о] › [у], взаємозамінність звуків [м] = [н] та звукосполучень [ґр] = [кр] тощо….перехід [к] › [ґ] – результат асимілятивного одзвінчення [к] в позиції перед [р’]: Могриця = Мокриця, пор. фіксації гідроніма як Могриця і Мокриця.*

Іваненко О.В. Назви поселень Сумщини. Історико-етимологічний словник. – К. : КММ, 2017.

P.S. По цій темі є вартим уваги текст В.В. Німчука «Про графіку та правопис як елементи етнічної культури», хоча його історичний огляд вжитку диграфа КГ та літери Ґ має тенденційний висновок про фонемний статус [g] без демонстрації протиставлення К та Ґ.

ЯпонщІна

Оригінально публікація на ЖЖ від 03.11.2019.

Кажуть, за часів Радянського Союзу сходознавчих кафедр в Україні не було зовсім, а всіх сходознавців готували в Ленінграді, Москві та Владивостоці. Тож радянські українці, що зацікавилися Сходом, мусили глядіти на нього через російську призму.

Незалежність дала нам змогу подивитися на Схід нарешті самостійно, однак кадри виявилися безнадійно відірвані від українського ґрунту століттям російського вишколу. Ні, спроби відкинути російське посередництво в Україні є і до того були в еміграції — проблема в тому, що ж пропонується на заміну. І якщо китайській мові минулого року пощастило отримати самобутню збалансовану систему, то більш популярній японській не щастить досі.

Справа в тому, що реформатори системи передачі з цієї мови (себто противники Полівановщини) зовсім забувають про українську фонетику.

Твердо впевнений, що якнайточніша передача іншомовного слова (чи то його написання, чи то його вимови) не є самоціллю. Справжньою метою бачу адаптацію слова, як до писемності, так і до фонетичних законів мови-акцептора. Як ми не вимагаємо вимови й запису «м'яких» голосних на початку слова при запозиченні власних назв із германських, так і не маємо вимагати м'яких губних і шиплячих для японської.

Тож, базуючись на вищенаведеному принципі, далі я нахабно розкритикую статтю «Японські запозичення в українській мові: правила написання» доктора і професора Бондаря.

Стаття починається з безпідставної заяви про призначеність правила «дев'ятки» для європейських мов. Насправді, це правило не має обґрунтованого «вектору» застосування. Зокрема воно застосовується до англійської, котра має значуще розрізнення звуків І (довгої) та И (короткої): шіт (sheet) — простирадло, шит (shit) — лайно. Правило дуже добре «зорієнтоване» на цю європейську мову, правда?

Іронічно, що насправді критика «дев'ятки» для японської мови зовсім неважлива, адже самі японці, наприклад, згадані англійські голосні І та И розрізняють лише за протяжністю, котрої в нас нема. На запозиченнях у японську з англійської чудово видно тотожність для них іншомовного твердого ш зі своїм шь, іншомовних сі, си та ши зі своїм ші:

- □□□□□□□ □ < recycle shop,
- □ □□□ □< roadshow,
- □□□ < seal /si□l/,
- □□□□□ < catharsis /kə□ θ□ □s□s/,
- □□□□□□ < skinship /sk□ □ □/ тощо.

Звісно, певний сенс у збереженні **нефонематичних** рис мовлення був би, якби мова-акцептор дозволяла. Однак українська мова **не має м'яких шиплячих**, а напівпом'якшеними (котрі Бондар хибно назвав справжніми м'якими) можуть бути лише подовжені та ті, що передують І.

Себто реформатори пропонують ігнорувати українську фонетику й орфографію задля…

нічого. Шьоґун, шоґун та сьоґун для японської фонетики тотожні. У мові-джерелі немає протиставлення шь/ш/сь. Навіть у скасуванні «дев’ятки», на якому наполягає Бондар, нема сенсу, адже для джерела ті/ти/чи/чі — це одне й те саме, як і си/сі/ші/ши. Запровадження неможливих м’яких шиплячих українськими японістами це суто забаганка. Котра, до речі, йде проти орфографічних тенденцій: у 90-ті журі втратило своє Ю.

Тож оскільки українські шиплячі мають численні обмеження, логічним видається збереження російської фонематичної передачі через сь, ть, дзь. Чи навіть більше: було б доречно узгодити систему з передачею цих же фонем із польської: сь, ць, дзь.

Доктор-професор Бондар завершив свою статтю тезою про те, що ніхто не сперечається з необхідністю ґекати у японізмах. Що ж, побуду тим ніким. Як у випадку з І/И, не бачу сенсу відступати від букви правопису задля передачі алофонів. Звук Г, а точніше /ɣ/, зустрічається в японських діалектах та є алофоном Ґ, про що згадано в «Handbook of Japanese Lexicon and Word Formation» Taro Kageyama, Hideki Kishimoto та «Handbook of Japanese Phonetics and Phonology» Haruo Kubozono. Себто заміна /g/ на /ɣ/, подібний до /ɦ/, навряд стане критичним спотворенням.

Що насправді потребує переробки в системі Поліванова, так це губні та решта звуків, що не мають м’якої пари в українській мові: к, х, г/ґ. І якщо такі іншомовні склади, як-от бю (бюро), фю (фюзеляж), вже прижилися й схвалені правописом, то склади на кшталт бьо однозначно неприпустимі. Даймйо, даймio чи даймійо — питання відкрите.

На цьому я завершу свій побіжний огляд стану речей з японсько-українською практичною транскрипцією. Бажання запровадити м’які шиплячі, скасувати «дев’ятку», а по суті узгодити українську систему з англійською, мені здається, є загальним у колах поціновувачів японських мови та культури. Шкода лише, що бажання реформи походить не стільки з проблем застосування радянської системи, скільки з глобалізації, а тому цей поклик байдужий до законів рідної мови.

Рекомендації щодо транслітерування літерами української абетки власних назв, поданих англійською

Оригінально публікація на ЖЖ від 06.07.2019.

Розробку “Рекомендацій щодо транслітерування літерами української абетки власних назв, поданих англійською, французькою, німецькою та італійською мовами” забезпечено Держпатентом України у 2000 році відповідно до потреб експертного органу та патентних повірених України забезпечувати одноманітне представлення літерами української абетки імен та назв іноземних заявників у заявках і патентах України з метою підвищення якості іменного пошуку патентної інформації.

Рекомендації обговорено та ухвалено рішенням Колегії Державного департаменту інтелектуальної власності Міністерства освіти і науки України від 25.04.2001 р.

РОЗРОБНИКИ:

В. Воєводська, канд. філол. наук, А. Войцехович, Ю. Котіков, Н. Куземська, В. Моргунюк, канд. техн. наук, керівник розроблення, А. Новікова, канд. філол. наук, Л. Пшенична, канд. філол. наук, Л. Шрамко.

Правила транслітерування спираються на такі наукові засади:

- **опосередкованість** (іншомовні імена і назви треба транслітерувати через посередництво транскрипції, записаної міжнародними транскрипційними знаками);
- **безпосередність** (транслітерування здійснюють без посередництва інших мов);
- **однозначність** (кожному транскрипційному знакові чи знакосполуці відповідає лише одна українська літера чи літеросполука);
- **точність** (українська транслітерація повинна якомога точно засобами української мови передавати вимову назв мовою оригіналу);
- **традиційність** (правила повинні якомога менше суперечити наявній практиці транслітерування);
- **нормативність** (транслітерація має статус українського тексту і повинна бути узгоджена з чинним українським правописом);
- **простота і зручність застосовування** (правила транслітерування повинні бути максимально прості і легкі для користувача).

Правила транслітерування англійськомовного тексту

Щоб написати літерами української абетки власну назву, написану англійською мовою, треба виконати такі дії:

1. Написати транскрипцію власної назви, скориставшись словником, додатками А і Б або отримати її від фізичної чи юридичної особи-заявника.
2. Подати кожен транскрипційний знак чи знакосполуку відповідною українською літерою чи

літеросполукою за допомогою таблиці.
3. Скоригувати передання подовжених голосних: якщо подовженість голосного звуку спричинена наявністю літери ***r*** після відповідної цьому звукові голосної літери у слові, то українську літеру ***р*** у транслітерації відтворюємо (work – [wə:k] – ворк).
4. Відтворити літеру ***р*** на місці англійських ***~r*** і ***~re*** в кінці слова (fire – [‘fa ə]– файр).
5. Узгодити отриманий текст з нормами українського правопису.

№ п/п	Транскрипційні знаки англійської мови	Українські літери
1	ɑ:, :ɑ	а
2		о1а2
3	b	б
4	v	в
5	w	у3в2
6	h	х4г2
7	g	ґ
8	d	д
9		дж
10	e, æ	е
11	ə, ə:, :	а5о1у6е2
12		ж
13	z, ð	з
14	i:	і
15		е7й8і2
16	j	й
17	k	к
18	l	л
19	m	м
20	n	н

21	ŋ	нґ9н2
22	□ , □ □, ɒ	о
23	p	п
24	r	р
25	s	с
26	t	т
27	θ	т
28	u, □ ,u:	у
29	f	ф
30	□	ч
31	□	ш

1. На місці англійської літери ***о***.
2. В усіх інших випадках.
3. У запозичених через російську мову словах: *Уельс, Ґолсуорсі* та ін.
4. У запозичених через російську мову словах: *хокей, хобі, хол* та ін.
5. На місці англійської літери ***а***.
6. На місці англійської літери ***и***.
7. На місці англійської літери ***е*** в ненаголошеному складі.
8. Після транскрипційних знаків ***а, ə,*** □.
9. В кінці слова.

На жаль, таблиці з додатку Б завеликі для допису в блозі.

Сандвіч з индичкою: про англійську та українську мови

Оригінально публікація на ЖЖ від 06.07.2019.

Якось непоміченими лишилися деякі доволі значущі зміни, які принесла нова орфографія. Народ швидко висміяв индика, жахнувся тотоапапарата, та не звернув увагу на викоренення дефісів і передачу англійських голосних. Певно, бо в цих питаннях треба мати хоч якісь орієнтири, окрім власної звички. Ці групи слів відкриті: запозичення та творення продовжуються. А от нових індиків та анафем уже не буде – тут владарює традиція-звичка.

Однак орієнтири існували. Непомічені не тільки загалом, але й укладачами нового правопису. Мова про *Рекомендації щодо транслітерування літерами української абетки власних назв, поданих англійською, французькою, німецькою та італійською мовами*, ухвалені рішенням Колегії Державного департаменту інтелектуальної власності Міністерства освіти і науки України від 25 квітня 2001 року. І хай вас не бентежить профіль Колегії. Ці рекомендації на голову вищі від творів міністра Швайки та директора Департаменту землеробства Лазаря (так, у нас практичною транскрипцією з 2005 року займається Мінагро). Розробниками Рекомендацій значаться В. Воєводська, канд. філол. наук, А. Войцехович, Ю. Котіков, Н. Куземська, В. Моргунюк, канд. техн. наук, керівник розроблення, А. Новікова, канд. філол. наук, Л. Пшенична, канд. філол. наук, Л. Шрамко.
Та повернемося до нової орфографії. Що ж змінили?

> *Англійський звук [æ], якому на письмі відповідає англійська буква a, звичайно передаємо українською буквою а: макінтош, спам, чат, хакер, Алекс, Адамс, Адлер, Гаррісон, Ланкастер, Манчестер, Канаверал, Чаплін; у багатьох словах за традицією цей звук передаємо через е: бізнесмен, менеджер, Блеквуд, Кемерон, Лемберт, Пелл-Мелл, Селінджер, Сем, Тетчер і т. ін.*

§ 134. Звук [æ] у словах англійського походження

> *Англійський звук [ə:], якому найчастіше відповідають англійські буквосполучення er, ir, or, ur, yr, ear, не має в українській мові фонетичного аналога і відтворюється здебільшого українським буквосполученням ер: серфінг, Берд, Бертон, Беркшир, Вертінг, Ернест, Ерл, Мерфі, Черчилль, Шерлі тощо. Деякі слова, засвоєні українською мовою в транслітерованому вигляді, передають графічну форму відповідних англійських буквосполучень: гамбургер, курсор, Вордсворт, Ірвінг, Урбана та ін.*

§ 135. Звук [ə:] у словах англійського походження

Чим керувалися автори, пропонуючи нам передавати звук [æ] як А? Навряд панівною практикою, бо тенденція в інший бік. Мені згадується нині виразно архаїчний сандівч через А, що згинув разом з Радянським Союзом.

> *САНДВІЧ, а, чол. Дві складені разом скибки хліба з маслом, сиром, ковбасою і т. ін. між ними. Нас почастували сандвічами, тістечками і чудовим апельсиновим соком (Василь Минко, Намасте.., 1957, 7).*

Словник української мови: в 11 томах. — Том 9, 1978. — Стор. 52.

Окремо хочеться зазначити, що в позиції перед R у англійській мові не шва, а звук [ː]Звісно, англійська буває дуже різною, але в таких питаннях краще орієнтуватися на орфоепічну норму (Received Pronunciation). Шва ж за старими рекомендаціями передавалася у залежності від літери.

Та хай там як, народ не дотримувався і не буде дотримуватися жодного принципу при передачі англійської мови. Про що свідчить засилля форм “нешнл” та “нейшнл” за рекомендованої “нешонал” < /ˌnæʃənəlˈ/.Тож, на мою думку, нові норми мертвороджені. Винятків буде більше, ніж реалізації правила.

P.S. Оскільки сторінка зі згаданими Рекомендаціями давно припинила існування, думаю, буде доречним процитувати їхню частину тут, а саме ту, що стосується англійської мови. Через розмір змушений зробити це окремим дописом.

Кривопис: Що врахували? Розділи III і IV

Оригінально публікація на ЖЖ від 24.05.2019.

Продовжую звіряти новий правопис зі зауваженнями до його проекту. Тепер III розділ, заради якого, впевнено кажу, вся реформа і задумувалася. Правопис іншомовних слів!

Розділ III, § 122 Звуки [g], [h]

Очікувано дозволили ґекати у іноземних прізвищах. Да Ґаму з прикладів прибрали від гріха подалі, однак лишили Ґарсію. Про позиційність ґекання у деяких європейських мовах та про те, що подекуди за літерою G криється зовсім не звук [g], я писав у одному з попередніх дописів.

Розділ III, § 123 Буквосполучення th у словах грецького походження

По-перше, дивно читати про буквосполучення th у грецькій мові, котра записується грецьким алфавітом. По-друге, правопис визнає для певних слів узвичаєність з Ф, однак без аргументації на противагу дозволяє написання через Т. По-третє, не згадано, що ті парні т-варіанти набули стилістичного забарвлення або мають семантичну відмінність.

Розділ III, § 124 Букви w, th у словах англійського походження

Врахували зауваження щодо необхідності розрізняти глухе th та дзвінке th (dh).

Розділ III, § 126 Звук [j]

Таки прибрали вставний Й, що допомагав відрізнити власне українську йотацію від іншомовної.

Розділ III, § 129 Голосний [i]

На жаль, не врахували моє побажання щодо йотації кінцевого -еа (Корея, Андрея тощо). Несподівано не поширили икання в -ди- і -ти- на всі географічні назви. Таки порушили «дев’ятку» для -стрит (тепер -стріт).

Розділ III, § 130 Голосні [e], [u]

По суті рознормували йотацію Е після І та Е/Є. Раніше був перелік літер, а тепер абстрактне «звичайно». Таким чином вони намагалися виправити свою хибу у попередньому формулюванні, що призводило до поєзії через Є.

Розділ III, § 131 Буквосполучення au, ou

Знов кумедна ситуація: правопис визнає існування стійкої традиції написання через -ау- і без аргументації на противагу дозволяє написання через -ав-.

Розділ III, § 134 Звук [æ] у словах англійського походження

Таки запровадили передачу, дзеркальну узвичаєній та унормованій офіційними рекомендаціями Державного департаменту інтелектуальної власності Міністерства освіти і науки України щодо транслітерування літерами української абетки власних назв, поданих англійською мовою.

Розділ III, § 135 Звук [ə:] у словах англійського походження

Проігнорували рекомендації Державного департаменту інтелектуальної власності Міністерства освіти і науки України щодо транслітерування літерами української абетки власних назв, поданих англійською мовою.

Розділ III, § 137 Подвоєння букв на позначення голосних

Лишили передачу іншомовних довгих голосних парою літер, що українцями читається зі зяянням.

Розділ III, Невідмінювані іменники іншомовного походження

Не стали пояснювати невідмінюваність невідповідністю роду відміні. Не ввели повноцінну третю відміну для іншомовних жіночих імен: імена, що завершуються на стверділі приголосні (шиплячі, Р) або Й лишаються невідмінюваними. Відмовилися від ідеї не відмінювати іншомовні прізвища та чоловічі імена з наголошеним кінцевим -а.

Розділ IV, § 144 Слов’янські прізвища та імена

Відмовилися від правила про Ксаверія, врахували існування імені Єжи (однак за правилом тепер буде Єжі). Правило Цицерона-Чингісхана так і лишилось у невідповідному розділі про слов’ян.

Розділ IV, § 147 Похідні прикметники

Лишилась дивна заборона на прикметник «марко-вовчківський».

І, звісно, не враховані всі мої морфологічні роздуми про творення прикметників, похідних від географічних назв. Ну, вони б ускладнили грамоту.

Такий от перший поверховий погляд на нову орфографію. Чесно кажучи, я здивований, що є хоч якийсь поступ. Шкода лише, що не в частині дефісів.

Кривопис: Що врахували? Розділи I і II

Оригінально публікація на ЖЖ від 24.05.2019.

Тепер спробую порівняти затверджений варіант та минулорічний Проєкт-2018. Оскільки Правопис це немаленька книжечка, для швидкості зроблю це у «першому наближенні», порівнюючи не з самим текстом проекту, а зі своїми зауваженнями, що торік надіслав комісії.

Розділ I, § 2 Уживання І, И на початку слова

Сором'язливо сховали розкритикованого журналістами «индика» (словникового «гиндика»). Замість написали обтічну фразу «деякі слова мають варіанти». Однак варіанти були давно унормовані з протетичним приголосним.

Розділ I, § 3 Ї

Моє орфоепічне зауваження про природу літери Ї проігноровано. Не страшно, що пересічний мовець так і не дізнається, що Україна та країна насправді читаються як [украйина] і [крайина]. Однак була втрачена нагода нарешті унормувати передачу цієї звукосполуки з тюркських та фіно-угорських мов (Йихві / Їхві, Їлдирим / Йилдирим тощо).

Розділ I, § 4 Я, Ю, Є

Викинули згадку про можливість подвоєного [й], а саме про слово війя (середнього роду, не плутати з вією, що жіночого).

Розділ I, § 6 Ґ

Знов замовчали існування етимологічних К-варіантів слів: крати, кава-птах тощо присутні в СУМ-11. Я вважаю, що ця варіативність не менше варта уваги, ніж грецько-латинська розбіжність ф/т. Однак це явище ставить під сумнів статус звука Ґ як фонеми.

Розділ I, § 7 Апостроф

Згадка про усічені слова була прибрана. Дійсно, проблемна тема: чим четвер, спасибі чи бозна не усічені?

Розділ I, § 14 Чергування Ґ з м'яким З

Врахували природне чергування дзиґа/дзизі, попередили штучні дзі-форми.

Розділ I, § 32, 1. -ИК, -НИК / -ІВНИК, -ЛЬНИК

Автори таки відмовилися згадувати український суфікс -чик (хлопчик) та церковнослов'янський -щик (наявний у низці русизмів та церковній лексиці).

Розділ I, § 32, 11. -ОВИЧ (-ЬОВИЧ), -ІВН-(А) (-ЇВН-(А)

Автори вирішили таки поміняти місцями Кузьмич та Кузьмович. Сліпа аналогія та змішання відмін отримали схвалення українських філологів.

Розділ I, § 32, 14. -ИР, -ИСТ, -ИЗМ, -ІР, -ІСТ, ІЗМ

Прибрали икання для слів з цими суфіксами та слов'янськими коренями: зустрічайте більшовізм!

Розділ I, § 35 Складені слова зі сполучними голосними звуками О, Е (графічно Е та Є)

Запровадили не надто природне для української мови зяяння у словах типу двохактний (тепер двоактний). Враховано, що назва Січеслав узвичаєна через Е.

Далі (з 34 стр.) йдуть докорінні зміни написання слів через дефіс або разом, що на мою думку невиправдані: бліц-опитування, флеш-карта, веб-сайт, віце-президент і навіть контр-адмірал тепер пишуться одним словом.

Розділ II, § 66 Поділ на відміни, III відміна

Врахували зауваження, що відмінювати Юдит за третьою відміною неможливо. Разом з нею прибрали Естер та Зейнам.

Розділ II, § 67 Поділ на групи, II відміна

Не врахували моє побажання щодо «панцирі» та «пазурі», однак несподівано додали «щурі».

Розділ II, § 87 Кличний відмінок

Не дозволили для багатослівних звертань вживати у кличній формі лише перше слово.

Розділ II, III відміна § 95. Однина

Поетичне «Руси» очікувано лишили.

Розділ II, IV відміна § 98. Однина

Лишили виокремлення трьох слів (тім'я, вим'я, сім'я), хоч вони принципово не відрізняються від ім'я тощо.

Розділ II, § 101 Тверда група прикметників

Прибрали вигадку про стилістичне забарвлення коротких форм.

Розділ II, § 119 Дієприкметник

Лишили незмістовне для правила зауваження «вживані переважно в значенні прикметників

та іменників». Це спроба обмежити граматику мови згори.

III розділ як найсмачніший, бо це правопис слів іншомовного походження, я розгляну окремо.

Кривопис: Критика нового правопису, частина III

Оригінально публікація на ЖЖ від 23.05.2019.

Друга частина моєї таблиці зі зауваженнями до Проєкту-2018.

Розділ проекту Українського правопису, до якого висловлено зауваження (пропозиція); сторінка	Зміст і обґрунтування зауваження (пропозиції)
Розділ II, С. 105. «Примітка. Короткі форми прикметників поза фольклорними, художніми та публіцистичними текстами не вживаються».	Категорично не підтримую. Форми «повинен» і «згоден», «винен» абсолютно стилістично нейтральні.
Розділ II, С. 124. «Дієприкметники активного стану»	Ремарка «вживані переважно в значенні прикметників та іменників» змістовно зайва і має намір вижити з мови природне явище.
Розділ III, С. 126. «У прізвищах та іменах людей допускається передавання звука [g] двома способами»	Характерно, що серед прикладів наведене прізвище Гонгадзе, в якому насправді немає жодної Ґ, та кілька іспанських. У багатьох мовах не існує протиставлення Г та Ґ, і ці звуки є просто позиційною реалізацією. Зокрема так у згаданій іспанській. У такій ситуації логічніше передавати G в усіх позиціях як Г, аніж ґекати там, де не Ґ. В інших мовах, як-от, наприклад, у нідерландській, обидві літери h та g позначають звуки подібні українському Г.Введення вжитку Ґ у сучасних запозиченнях породить масову хибну передачу імен. Тож краще лишити природніше для українця гекання.
Розділ III, С. 127. «За традицією в окремих словах, запозичених з європейських та деяких східних мов [h], і фонетично близькі до нього звуки передаємо буквою х»	Бажано повернути у приклади Хемінгуей. Гемінґвей, якого нині активно просувають, є банально неблагозвучним.
Розділ III, С. 127. «Буквосполучення th у словах грецького походження»	Лишити чинне правило. Пропоноване не враховує шляхи запозичення та сучасне звучання назв міст і регіонів Греції.Форми дитирамб, міт тощо не належать до живої

	української мови.Тим паче йдеться не просто про передачу тети-фіти, а взагалі про дві різні традиції передачі грецьких назв: Еразмову та Рейхлінову. Наприклад, у слові ефір різниця не зводиться до Ф.Мовна норма в цьому питанні має визначатися виключно усталеним ужитком!«Посутнє завдання правопису — формулювати, як писати те, що є в мові, а не реформувати мову засобами правопису» (Ю. Шевельов).Це суто словникове питання.
Розділ III, С. 127. «Букви w, th у словах англійського походження»	Чомусь не розрізняється глухе th, що передається Т або С, та дзвінке th (dh), що передається тільки З.
Розділ III, С. 120. «Звук [j]»	З естетичних міркувань пропоную лишити написання окремої літери Й у власних назвах, запозичених з європейських неслов'янських мов (С-а-в-о-й-я, Ф-ей-є-р-б-а-х), якщо в мові-джерелі йот і наступна голосна записані окремими літерами чи диграфами (S-a-v-o-i-a, F-eu-e-r-b-a-ch).При цьому за правилом «війя» наступна за Й літера має бути йотована.Збереження окремої літери для іншомовного йота дозволяє відрізняти його від йотації, викликаної правилами та законами української мови (-ее– > -еє-, –ie– > -іє-; йотація І після голосних).Така передача маркує іншомовні назви, як і зяяння та подвоєння приголосних, відмежовує їх від власне-українських.
Розділ III, С. 128. «Неподвоєні й подвоєні букви на позначення приголосних».	Варто зазначити, що подвоєння зберігається у деяких загальних назвах не тільки через традицію, а ще задля уникнення небажаної омонімії (аннали – анали тощо).
Розділ III, С. 129. «Подвоєння кк зберігається».	Мається на увазі збіг, а не подвоєння.Варто переформулювати, що збіг однакових приголосних, що належаться до різних морфем, у власних назвах зберігається.

Розділ III, С. 129. «Після приголосного перед голосним та буквами є, ї, й»	Чомусь не враховані Ю, Я.Варто переформулювати, що іншомовний звук [і] записується літерою І перед йотованими і нейотованими голосними (себто всіма).
Розділ III, С. 129. «У кінці слова іншомовне -іа передаємо через –ія».	Вважаю за потрібне розширити правило: також іншомовне –еа передається як -ея: Корея, Андрея тощо.
Розділ III, С. 130. «И пишемо».	Можливо, варто розширити икання в географічних назвах не тільки на Т і Д, але й на З та С, аби Сирія та Бразилія перестали бути винятками.Не згадані іншомовні звуки И середнього та заднього рядів, які присутні в багатьох мовах світу.И середнього ряду має передаватися літерою И, а його йотація записуватися через літеру Ї.Має бути вирішена проблема передачі И заднього ряду: передавати задньорядним У чи передньо-середнім українським И?
Розділ III, С. 131. «Голосний [е] звичайно передаємо буквою е».	З огляду на пропозицію зберегти подвійну йотацію у власних назвах, пропоную лишити тут чинне правило, що спрощує її на початку слова: початкове [је] передається як є – Єнсен тощо.
Розділ III, С. 131. «Після букв на позначення голосних, після ь і після апострофа в загальних і власних назвах вживається буква є»	Необачне формулювання вимагає йотувати Е після всіх голосних: поєзія, капоєйра, піруєт тощо.Пропоную лишити чинне правило, що вимагає йотацію Е лише після передніх голосних, додавши до переліку И. Себто йотувати Е після е, і, и, й, ь та апострофа.
Розділ III, С. 132. «Буквосполучення au, ou»	Пропонований правопис визнає стійку традицію передачі деяких слів через -ау-, однак чомусь усупереч їй просуває -ав-. Пропоную вилучити таку варіативність.
Розділ III, С. 132. «Звук [æ] у словах англійського походження»	Пропоноване правило дзеркальне офіційним рекомендаціям Державного департаменту інтелектуальної власності Міністерства освіти і науки України щодо транслітерування літерами української

	абетки власних назв, поданих англійською мовою.Основною передачею звука [æ] має бути літера Е, а А має бути винятком-традицією. Або враховувати наголос: ненаголошений звук передавати як А, а наголошений – як Е.
Розділ ІІІ, С. 133. «Звук [ə:] у словах англійського походження»	Пропоноване правило погано сформульоване, змішує звуки /ə/ та /□ □ /.На практиці випадків традиції може бути більше, ніж реалізації правила. Зокрема воно вимагає написання work як верк, що явно неадекватно. Треба розглянути варіанти передачі /□ □як -ер, -ор, -ур тощо.Шва же як голосний, подібний до всіх інших, точно має передаватися відповідно літері, якою вона записана.Можливо й тут треба враховувати наголос.
Розділ ІІІ, С. 133. «Подвоєння букв на позначення голосних»	Вважаю, що передача довгих голосних, яких немає в українській мові, не має сенсу. Надто подвоєння літер спотворює слово, оскільки читатимуться загалом ці літери окремо.Пропоную вилучити правило.
Розділ ІІІ, С. 134. «ІІІ відміна»	Буде доречно додати в приклади жіночих імен.
Розділ ІІІ, С. 134. «односкладові слова на -а, -я»	Формулювання неправильно описує клас слів.Це слова середнього роду, що за формою мали б належати до першої відміни, до якої слова середнього роду не належать. Звідти їхня невідмінюваність.Правильне формулювання про невідповідність роду відміні вирішить проблему невідмінюваних на практиці слів типу жожоба.
Розділ ІІІ, С. 135. «етикетні означення жінки, що закінчуються на приголосний».	Мадемуазель поза етикетним вжитком може мати кличний відмінок. Це необхідно зазначити.
Розділ ІІІ, С. 135. «жіночі особові імена, що закінчуються на -й і на твердий	Пропонується половинчасте рішення. Логічніше визнати для запозичень

приголосний (крім губних)».Розділ III, С. 135. «Жіночі імена, що закінчуються на губний або м’який приголосний».	відмінюваною всю третю відміну, включно з шиплячими: Тріш – Тріші – з Трішшю; Дженніфер – Дженніфері – з Дженніфер’ю.Також варто зарахувати до третьої відміни жіночі імена з кінцевим -й: Гюльчатай – Гюльчатаї – з Гюльчатайю.
Розділ III, С. 135. «особові імена в складі жіночої форми азербайджанських імен по батькові з компонентом кизи (ґизи)».Розділ III, С. 135. «Особові імена в складі чоловічої форми азербайджанських імен по батькові зкомпонентом огли (оглу)».Розділ IV, С. 151. «тюркські, вірменські та інші особові назви з компонентами бей, заде, мелік, огли й под., що вказують на соціальний стан, родинні стосунки».Розділ IV, С. 152. «східні (арабські, тюркські та ін.) особові назви з початковою або кінцевою складовою частиною, що вказує на соціальний стан, родинні стосунки тощо, а також зі службовими словами».	Тюркські патроніми пропонований правопис рознормовує, пропонуючи в різних розділах писати їх по-різному: разом, окремо та через дефіс.
Розділ III, С. 135. «прізвища й чоловічі особові імена на -а (-я) в наголошеній позиції».	На тлі розширення відмінювання іншомовних жіночих імен (Зейнаб – Зейнабі) видається нелогічним лишити невідмінюваними прізвища та чоловічі імена першої відміни.Пропоную вилучити правило.
Розділ IV, С. 140. «Від прізвищ прикметникового типу на зразок Романишин формою орудного відмінка відрізняється відмінювання прізвищ іменникового типу на зразок Русин».	Варто зазначити, що прізвища-етноніми пишуться лише через -ин та не мають жіночої форми. Юлія Мордвин – правильно, Юлія Мордвіна – неправильно.
Розділ IV, С. 145. «чеські е, ĕ».Розділ IV, С. 154. «Літери слов’янських алфавітів е, ĕ».	Видається доречнішою передача чеського та словацького ĕ як Є.
Розділ IV, С. 147. «після дж, ж, ч, ш, щ і ц перед приголосним».	Правило «Цицерона-Чингісхана» має бути нарешті винесене у самостійне. В усіх запозиченнях перед приголосною після шиплячих та Ц має писатися И: Жизель тощо.

Розділ IV, С. 148. «В особових іменах на зразок польського Ksawery кінцеве –у передається як -ій».	Має бути доданий виняток для польського –rzy (Єжи).
Розділ IV, С. 150. «Скорочена частка д та ірландська частка о пишуться з власними іменами через апостроф».	Є сенс розширити правило: всі однолітерні іншомовні частки мають писатися через апостроф. Так однолітерний показник класу в слові eSwatini (нова назва Свазіленду) буде писатися як е'Сватині.
Розділ IV, С. 151. «складові частини китайських, корейських, в'єтнамських, м'янмських, індонезійських особових назв».	Вважаю, що є сенс відмовитися від розбивки східних імен на склади, скопіювавши західне написання через дефіс, або взагалі писати імена разом. При цьому відмінювати і ім'я і прізвище: з Кімом Ірсеном (Ір-сеном).
Розділ IV, С. 153. «Не утворюються прикметники».	Перепони неочевидні: марко-вовчківський, осман(-)пашинський, дівіторіївський, ламетрійський, д'обіньївський тощо.Краще вилучити правило, особливо частину, що забороняє марко-вовчківський, але дозволяє жуль-вернівський.
Розділ IV, С. 154. «після приголосних (крім шиплячих, р і ц) у суфіксі -єв та в сполученні цього суфікса з антропонімним -єй (-єєв) російських назв, похідних переважно від прізвищ»	Схоже, літера Р потрапила в перелік помилково.
Розділ IV, С. 155. «непослідовно після приголосних д, т, р, с».Розділ IV, С. 155. «І зберігається в географічних назвах, утворених від імен, які в українській мові пишуться через і».	Суперечить попереднім правилам. Розділ «ПРАВОПИС СЛІВ ІНШОМОВНОГО ПОХОДЖЕННЯ» вже запровадив послідовне икання після Д, Т та Р.Вилучити згадку про непослідовність та писати перелічені слова за загальними правилами.Однак розширити примітку про збереження І в географічних назвах, похідних від імен, додавши туди ще прізвища.Як варіант, переформулювати правило про -ін-/-ин- (-іно, -ино) у географічних назвах.
Розділ IV, С. 157. «твердий кінцевий приголосний основи ц пом'якшується в усіх	Вважаю, що краще вилучити виняток Оломоуц(ь), також відомий як Оломовець.

слов’янських географічних назвах, зокрема в суфіксах -ець, -аць, -иц(я)».	
Розділ IV, С. 160. «У прикметниках, утворених від географічних назв, що закінчуються на групу приголосних або із суфіксальним к, перед яким іде інший приголосний,пишеться -івський (-ївський)»	Вважаю, що творення похідних прикметників має бути розписане окремо для кожної відміни.По-перше, треба чітко розрізняти Валки, що в множині, Білу Церкву, що має похідний прикметник без присвійного суфікса -ів-, і Гребінку та Казанку, яким за відміною належить мати суфікс -ин-.По-друге, вважаю, що замість огульного вжитку -івський для першої відміни має бути узаконений суфікс -ян- (присутній в словах радянський, слободянський тощо), який на сході України активно використовується в творені назв (наприклад, Домашанська сільрада села Домаха).Тож вважаю правильними формами такі: Білоцерківський (суфікс -ський, немає -ів-), Валківський (суфікси -ів-, -ський), Гребінчанський (суфікси -ян-, -ський), Казанчинський (суфікси -ин-, -ський), Вишньоволочківський (суфікси -ів-, -ський) тощо.
Розділ IV, С. 161. «Для збереження звукового складу твірних основ (переважно іншомовних) у деяких прикметниках (особливо узвичаєних у вживанні без змін на стиці морфем) зазначені приголосні перед суфіксом -ськ- не чергуються і передаються відповідно на письмі».	Вважаю, що краще вирішувати цю проблему засобами морфології: нью-йорківський, печинський, банкоківський тощо.Не зрозуміло, чому Небіт-Даг та Клуж є винятками.
Розділ IV, С. 160. «Правопис прикметникових форм від географічних назв».	Вважаю, що має бути описане творення похідного прикметника від прикметникової назви.Має бути чітка заборона на подвоєння суфікса -(е)н-: Рівне – Рівенський, Вільна – Віленський, Дубне – Дубенський, – але якщо іменник: Дубно – Дубнівський, Вільня – Вільнинський / Вільнянський.
Розділ V, С. 207. «ЛАПКИ».	Правила про підрядні лапки необхідні, але

вибір конкретних форм краще лишити дизайнерам. Тим паче, що в Україні поширенішими лапками другого порядку є «німецькі», не «польські».

Кривопис: Критика нового правопису, частина II

Оригінально публікація на ЖЖ від 23.05.2019.

У моєму другому листі до правописної комісії була таблиця зауважень до конкретних параграфів проекту. Більшість з них «дивним чином» загубилася й не потрапила у зведену таблицю комісії.

Через об’єм змушений розбити таблицю на кілька дописів.

Розділ проекту Українського правопису, до якого висловлено зауваження (пропозиція); сторінка	Зміст і обґрунтування зауваження (пропозиції)
Розділ I, С. 6. «Уживання І, И на початку слова».	Позиційні реалізації справа не орфографії, а орфоепії. Надто в українській мові початкове И тягне за собою протетичний приголосний (вирій, гиндик), який вже унормований словниками.Пропоную навпаки посилити чинну норму і заборонити початкову И і в іншомовних словах, лишити И тільки в звуконаслідуваннях, вигуках.І. Огієнко зауважував, що «ці слова ліпше починати з і» (Український стилістичний словник, Львів, 1924, С. 171); «Щоби не ускладняти правопису й не відбігати від правопису початкового і в словах чужих (…), в останній час принято кожне початкове і передавати через і.» (Нариси з історії української мови, 1927). Правопис 1929 року також установив категоричне правило писати на початку слова тільки і- (§ 3).
Розділ I, С. 6. «Ї. Букву ї, що позначає звуки й + і».	Означення Ї некоректне.Як зазначав Олекса Синявський у своїй книзі «Норми української літературної мови» (Харків, 1931), літера Ї також позначає й+и, а І – ь+и.За буквою пропонованого правила (якщо Ї позначає лише й+і) мусимо писати «Украйина», оскільки саме така орфоепічна норма. Існує ціла низка суфіксів з такою вимовою.Також передача й+и є актуальним питанням для практичних транскрипцій з тюркських мов, про що

	згадує зокрема Омер Дерменджі в статті «До питання транслітерації власних назв та імен у практиці турецько-українського перекладу», де пропонує застосовувати для цього літеру Ї.Тому вважаю за потрібне явно прописати запис й+и літерою Ї.
Розділ І, С. 7. «Я, Ю, Є».	Пропоную послабити пропоноване правило, прибравши натяк на одиничність слова з подвоєним Й, оскільки словотворення не забороняє створювати слова подібні до війя – побійя, бездійя тощо.
Розділ І, С. 7. «Буква Ґ».	Пропоную унормувати як альтернативні подані словниками етимологічні варіанти з К: крати (присутнє навіть у СУМ-11), кречний, кава (птах) тощо. Хитання в реалізації у них К/Ґ принаймні донедавна (початок ХХ ст.) було живе.Так само хотілося б унормувати давнє хитання між Г і Ґ, яке засвідчував ще Словар Грінченка: грунт, агрус тощо. Оскільки українізація широковживаних слів природна. Як казав І. І. Огієнко, «Ознакою української мови є тільки г (h), чому й чужі слова з [ґ] ми українізуємо, цебто вимовляємо інтелігенція, гімназія, агітувати… Вимова г як [h] єсть наша характерна споконвічна ознака, руйнувати яку було б непотрібним нехтуванням своєї старої культури».
Розділ І, С. 8. «Апостроф уживаємо для передавання вимови усіченого слова врозмовному й поетичному мовленні».	Не зазначено, чи вважаються усіченими слова з німим кінцевим Г (спасибі, четвер тощо) та короткі форми дієслова (зна, бажа тощо).
Розділ І, С. 10. «Відхилення в чергуванні О — І, Е — І».	«Стрілець» не належить до прикладів морфологічного вирівнювання, адже має ять.
Розділ І, С. 14. «Чергування приголосних».	Бажано додати згадку про чергування ґ-з-ж (дзиґа – дзизі), аби попередити штучне і хибне чергування ґ-дз-дж (див.: Іван Огієнко. Словник слів, у літературній мові

	не вживаних, Жовква, 1934, С. 132; Василь Сімович. Граматика, 1919; Григорій Голоскевич. Правописний словник, 1929: ґирлиґа, дзиґа).
Розділ І, С. 26. «-ИК, -НИК / -ІВНИК, -ЛЬНИК».	Бажано додати сюди український складений суфікс -чик (хлопчик) та запозичений церковнослов’янський -щик (прапорщик).
Розділ І, С. 27. «-ОВИЧ (-ЬОВИЧ), -ІВН-(А) (-ЇВН-(А)».	Вважаю, що краще не потурати змішанню відмін та розписати творення патронімів і навіть історичних матронімів для кожної відміни окремо.Так від першої відміни творяться імена по батькам без суфікса -ов- (зрідка з -ин-): Савич, Кузьмич, Маричинич (син Мариці Володимирівни, вдови Лжедіогена ІІ), Кузьминич (історична форма), Настасич (син Настасі Чагрівни та Ярослава Осьмомисла), Горинич («син гори») тощо.Вирівняні форми Савович, Кузьмович лишити альтернативними.
Розділ І, С. 28. «ИР, -ИСТ, -ИЗМ, -ІР, -ІСТ, -ІЗМ».	Вважаю, що краще лишити икання у словах утворених від слов’янських коренів (боротьбист, більшовизм тощо), або дозволити обидва варіанти.
Розділ І, С. 31. «о в числівниковій основі дво- перед наступним приголосним».	Створення неприродного для української мови зяяння. Пропоную лишити чинну норму з двохактний, двохелектродний тощо.
Розділ І, С. 31. «Складні слова зі сполучними голосними звуками О, Е (графічно Е та Є)».	Не зрозуміло, чому ножетримач отримав Е та потрапив до винятків. Логічніше було б додати, наприклад, Січеслав (або нарешті унормувати Січослав).Нині спостерігається вирівнювання з російською орфографією. Так роман «Nightflyers» Джорджа Мартіна був перекладений як «Ночеліт» через Е, хоч ніч не утворює винятків, як тінь чи кінь (конов’язь, тіньолюб) – ночовид у Словарі Грінченка через О.Тому можливо, треба вивести правило з винятків, аби чітко обмежити їхню кількість. Наприклад, про

	творення від множини через Е. Маю підозру, що у словах очевидний, дружелюбний та овочесховище, перша частина у множині: очі, друзі, овочі.
Розділ І, С. 32. «складноскорочені слова».	Флеш-моб не належить в повній мірі до складноскорочених слів, оскільки флеш це повне слово. Флеш- має писатися подібно до бліц-: флеш-карта, флеш-анімація, бліц-вікторина, бліц-інтерв'ю тощо.
Розділ І, С. 32. «слова з першими регулярно вживаними іншомовними компонентами наголосний та приголосний».	Категорично не підтримую цю зміну, оскільки вона руйнує наскрізну логіку написання через дефіс. По-перше, тут змішані різнорідні частини. Так веб (інтернет-простір), фолк (музичний напрям), арт є самостійними словами. Тим паче, що написання через дефіс чітко відокремлює арт, що позначає мистецтво, від арт, що є скороченням від артилерії.Пропоную лишити чинні правила написання слів через дефіс. Себто писати арт, боді, веб, економ, поп, фолк через дефіс.
Розділ І, С. 33. «слова з першим іншомовним компонентом, що визначає кількісний (дуже високий або слабкий) вияв чого-небудь».	Хибно додані топ- та бліц-.Бліц- жодним чином не характеризує «кількісний вияв» опитування (широкого чи вузького кола) чи новин (світових чи локальних). Бліц-опитування некоректно порівнювати з макроекономікою. Надто в українській мові присутнє самостійне слово бліц (і топ).Топ- же за своєю природою подібне до обер- та унтер- (топ-менеджер) з наступного пункту і має описуватися там.Окреме питання, чи не є сукня й спідниця прикладками при назвах максі та міні («одягла міні»). Тому пропоную лишити чинні правила написання через дефіс.
Розділ І, С. 33. «слова з першим іншомовним компонентом анти-, контр-, віце-, екс-,лейб-, обер-, штабс-, унтер-».	Категорично не підтримую цю зміну, оскільки вона руйнує наскрізну логіку написання через дефіс. Компакт-диск логічно не відрізняється від обер-лейтенанта, а штаб(с)-сержант від інтернет-видання.Лише контр- та анти- доречно

	писати разом, оскільки це продуктивні запозичені префікси (аналог питомого проти-). Звісно, зі збереженням традиційного «контр-адмірал».
Розділ І, С. 34. «З дефісом пишемо».	Відсутні приклади вимови протягом: «По-о-лк, стій!» (приклад з чинного правопису).
Розділ І, С. 35. «слова-терміни, до складу яких входить літера алфавіту».	Назву з двох слів «Вітамін Д» хибно подано як єдине слово.
Розділ І, С. 36. «Невідмінюваний числівник пів зі значенням “половина” знаступним іменником».	Зазначити написання разом для похідних прикметників: пів відра – піввідерний.
Розділ І, С. 54. «Китайські прізвища та імена, які завжди стоять після них, пишутьсяз великої букви».	Не вважаю за потрібне регулювати положення прізвищ з окремих мов, а надто у правописі.
Розділ І, С. 56. «У назвах, що починаються зі слів Півні́чно-, Півде́нно-, Схі́дно-,За́хідно-, Центра́льно-, з великої букви і з дефісом пишуться обидвакомпоненти першого складного слова».Розділ І, С. 58. «Якщо найменування підрозділів залізниць складаються здвох слів, вони пишуться з великої букви: Південно-Кавказька залізниця».Розділ IV, С. 162. «У назвах, що починаються зі слів Півні́чно-, Південно-, Східно-, Західно-, Центрально-, з великої букви і з дефісом пишуться обидва компоненти першого складного слова».	Вибивається зі загальної логіки.Східноєвропейська рівнина, Східнокитайське море, Західноказахстанська область мають писатися без дефісу, оскільки творяться від словосполучень, що складаються з прикметника й іменника. Чому ці слова мають відрізнятися від Білоцерківський чи Криворізький?Північно-Східна Азія, Центрально-Східна Європа дійсно мають писатися через дефіс і великі літери, оскільки там є поєднання (сторін світу).
Розділ І, С. 58. «Назви станцій метро, зупинок наземного міського транспорту».	Не зрозуміло, нащо розмежували міські зупинки й станції та аеропорти, вокзали, порти, пристані.Про лапки ж можливо сформулювати краще правило: станції беруться в лапки тому, що це назви на честь назв. Місця з тотожними назвами без лапок знаходяться над ними.Загальний принцип про вкладені назви має бути сформульований окремо.
Розділ І, С. 59. «Назви історичних подій, епох, календарних періодів і свят, суспільних заходів».	Має бути сформульований загальний принцип про вкладені назви. День Незалежності України має три великі

	літери, оскільки у назву свята «День…» входить назва історичної події «Незалежність України», а в неї власна назва країни – «Україна».Формулювання такого принципу припинить калькування англійської «капіталізації» кожної літери.
Розділ І, С. 59. «Назви, пов’язані з релігією».	Розмежувати прізвиська, що пишуться з великої літери, та прикладки (Микола-угодник, Серафим-угодник тощо).
Розділ І, С. 66. «Але назви самих цих виробів (крім назв, що збігаються з власниминазвами), беруться в лапки і пишуться з малої букви».	Оскільки лапки вживають також для передачі іронії, це введення недоречне.
Розділ І, С. 68. «Графічні скорочення».	У переліку присутні не найпоширеніші і не загальноприйнятні скорочення.Доцільність такого переліку в правописі викликає сумнів.
Розділ І, С. 71. «Так само пишуться скорочення грн (гривня), крб (карбованець), млн(мільйон), млрд (мільярд), трлн (трильйон)».	Однак «дол.» та «коп.» – різнобій у записі грошей.
Розділ ІІ, С. 74. «ІІІ відміна».	До третьої відміни належать слова жіночого роду зі закінченням -Ь, м’які й стверділі.Для Естер та Зейнам можливе умоглядне стверділе закінчення -Ь. Однак ствердіння кінцевого -ть в українській мові не було, тож Юдит не може бути приписана до цієї відміни.Яке відмінювання мали на увазі автори? З Юдиттю (від Юдить), з Юдит’ю (неможливо), з Юдитою (від Юдита)? Створення для цього імені особливого відмінювання робить його унікальним. Подібне маємо лише для імені Христос.
Розділ ІІ, С. 75. «ІІ відміна».	Хотілося б ширшого представлення в нормі слобідської говірки з -рь: поряд з хабарем можна було б унормувати як варіант мн. панцирі, р.в. панциря (але лишити мн. панцери, р.в. панцера). Також хотілося б

	відновити м’якість пазура. У Словарі Грінченка присутній лише м’який варіант цього слова.На відміну від абажура та долара, обидва слова не є новітніми запозиченнями і цілком можуть бути розташовані поряд з козирем у м’якій групі.
Розділ II, С. 87. «назви органів і частин тіла».	Треба зазначити, що шлунок може мати два відмінювання (шлунка/шлунку).
Розділ II, С. 89. «…звука, духа і Духа…»	Серед прикладів забули додати протиставлення духу (моральна сила) та духа (міфічна/релігійна сутність).
Розділ II, С. 95. «Кличний відмінок», Примітки 1, 2, 3.	Краще дозволити варіативність, а саме ставити у кличний відмінок і лише перше слово, і обидва.
Розділ II, С. 100. «У художніх текстах іменники на -ть після приголосного, а також словакров, любóв, óсінь, сіль, Русь, Білорусь можуть набувати як варіант закінчення -и».Розділ II, С. 102. «У художніх текстах іменники, у яких при відмінюванні з’являєтьсясуфікс -ен-, можуть набувати як варіант закінчення -и».	У художніх текстах автори можуть дозволяти собі будь-які правописні вольності, данину будь-яким діалектам, справжнім і вигаданим, що їх неможливо передбачити єдиним правописом. Вважаю недоречним вводити в правопис відмерлу граматичну архаїку.
Розділ II, С. 102. «IV відміна».	Не зрозуміло, для чого відокремлюється однотипні плем’я та ім’я від вим’я, тім’я, зокрема в давальному та місцевому відмінках однини. Форми типу «по ім’ю» також існують.

Кривопис: Критика нового правопису, частина І

Оригінально публікація на ЖЖ від 23.05.2019.

Думаю, зараз, коли вже Кабміном остаточно і БЕЗ ОБГОВОРЕННЯ затверджено Проєкт-2018, буде доречно оприлюднити критику, яку я торік надсилав правописній комісії. Далі цитування мого першого листа.

По-перше, я б утримався від запровадження подвійної норми написання слів, що починаються зі звуку И або І, та лишив би тільки написання з І, оскільки українська орфографія все одно не передає все багатство можливих реалізацій цих звуків. Мова зокрема про пом'якшення і йотацію, хоч у більшості діалектів ці варіанти нині довільно злилися. Це 4 комбінації: високий м'який, високий твердий, середньо-високий м'який та середньо-високий твердий. Різниця в чистій українській вимові між «Ірод» та «Ирод» не суттєвіша, ніж між «літо» та «лїто», «синій» та «синьий». Чи фонематична така різниця? Ні. Тож нащо запроваджувати різне написання? Все таки мета будь-якої норми – уніфікація (при цьому релікти це цілком природно, але не їх «воскресіння»). Для запису ж діалектної вимови існує інша система – не орфографія, а транскрипція.

Продовжуючи тему передніх голосних, зауважу, що вважаю опис літери Ї в пропонованому проекті некоректним. Як зазначав Олекса Синявський у своїй книзі «Норми української літературної мови» (Харків, 1931 р.), літера Ї також позначає [йи], а І – [ьи]. За буквою пропонованого правила (якщо Ї позначає лише [йі]) ми мусимо писати «Украйина», оскільки саме така орфоепічна норма. Існує ціла низка суфіксів з такою вимовою. Також передача [йи] актуальне питання для практичних транскрипцій з тюркських мов, про що згадує зокрема Омер Дерменджі в статті «До питання транслітерації власних назв та імен у практиці турецько-українського перекладу». Тому вважаю за потрібне явно прописати запис [йи] через літеру Ї.

З естетичних міркувань пропоную лишити написання окремої літери Й в запозичених власних назвах (С-а-в-о-й-я, Ф-ей-є-р-б-а-х), якщо в мові-джерелі йот і наступна голосна записані окремими графемами чи диграфами (S-a-v-o-i-a, F-eu-e-r-b-a-ch). Проте в новій редакції правопису необхідно прописати це правило явно. Наразі воно сформульоване «від противного»: сказано, що окреме Й не пишеться у загальних назвах. Для цього ж правила прошу не обмежувати вимогу йотувати голосні після Й одним словом «війя». Через відсутність чіткого формулювання цього принципу в чинному правописі маємо такі хибні (на мою думку) написання як «Гайана» тощо.

Далі йде «наріжне» питання «задньоязикового Г» (Ґ) чи, що правильніше, «дзвінкого К», позаяк Ґ та Г не природною є парою. Особисто я вбачаю в просуванні Ґ на місці G деукраїнізацію вимови, що здійснюється з наївного бажання «дерусифікувати» написання. Я вважаю ідеальним рішенням для цього звуку, чий фонематичний статус сумнівний, розподіл уже запозичених слів на дві категорії, які добре прослідковуються у Словарі Грінченка. Перша категорія це слова з етимологічним одзівнченим К: ґрати < крати, ґніт < knot, ґречний <

кречний, ґава < кава, ґуля < куля тощо. Хитання в реалізації у них К донедавна (рубіж XIX-XX ст.) було живе та фіксувалося згаданим словником. Крати досі є частиною літературної норми, а куля й ґуля не сильно розійшлися семантично. Було непогано запровадити для цієї низки слів етимологічне написання через К (омоніми кава-напій та кава-птах некритичні). Друга категорія це слова, що не створюють мінімальних пар г-ґ; слова, що зберегли іноземне ґ під іншомовним впливом, по суті «суржикові». Ця категорія також історично хиталась і продовжує досі. Грінченко фіксував Г-вимову «агрус», «грунт» тощо, до кінця XX століття це було нормою поряд з умоглядним Ґ-варіантом, так продовжують говорити і нині. І це природно, адже майже всі Г української мови походять від G. На мою думку, опір адаптації, опір геканню, що є виразною рисою української мови, є безпідставним, тож другу категорію слів слід писати через Г.

Однак я розумію, що зараз немає політичного бажання розмежувати штучно об'єднані книжниками явища, а тим паче відмовитися від графеми Ґ. Тому я лише прошу зазначити відповідні альтернативні К- та Г-форми слів.

У нових, сучасних запозиченнях застосовування Ґ також вбачається недоречним. У багатьох мовах за графемою G ховається зовсім не звук Ґ. Наприклад, у нідерландській. У багатьох інших реалізація G як Г/Ґ є суто позиційною, нефонематичною. Так, наприклад, у ісландській та іспанській, і в імені «Федеріко Гарсія Лорка» (Federico García Lorca) не буде жодної Ґ, попри написання через G. І оскільки для української мови природнішим звуком є Г, на мою думку, доречніше в загальному випадку вимовляти Г на місці іншомовного звуку Ґ і літери G, аніж навпаки Ґ, коли за буквою G криється Г.

Бажано мати пряму заборону на розрив слів великою літерою і настанову використовувати дефіс або апостроф (якщо частка, артикль тощо складається з однієї літери), щоб уникнути цього: MacDonald – Мак-Дональд, а не МакДональд, eSwatini – e'Сватіні, а не eСватіні, тощо.

Не бачу причин забороняти вживати прізвище після імені для представників східних народів. Форми іменування це не сфера регуляції правопису, а радше етикету. Так само вважаю недоречним наявний поділ імен та прізвищ представників цих народів на склади, адже це заважає відмінюванню, а відповідно узгодженню речення.

Щодо th грецького та англійського походження.

Розширення варіативності й по суті вимивання спадку Візантії та Київської Русі вважаю недоречним. По-перше, бо, як я казав, на мою думку, норма повинна уніфікувати, інколи зберігаючи релікти (як-от і нині нормативні етер і катедра), а не розділяти й «воскрешати» слова (байдуже «віфліофіку» чи «мітологію»). По-друге, на відміну від прикладів з Ґ, вимова відповідних слів стійка: загал не знає «мітів» і вживає «міфи». Окремі приклади йдуть проти здорового глузду: «Афіни» не тільки традиційна форма, але близька до грецької вимови; замість неї просувається архаїчні в багатьох сенсах «Атени».

Вадою розділу про англійське th є нерозрізнення дзвінкого й глухого звуків, що криються за цим диграфом. Цей параграф потребує переформулювання: зазначити З як дзвінку пару не тільки до альтернативного варіанту С, але й до основного варіанту Т.

Дуже хотілося б, щоби нарешті правило «Цицерона-Чингісхана» про написання запозичень через джи, жи, чи, ши, щи і ци нарешті було перенесе з розділу про слов'янські прізвища у

належне місце.

Видається неправильним пропоноване формулювання щодо йотації Е після будь-яких голосних. Думаю, доречнішим було б лишити поточне формулювання, де фігурують лише «передні»: е, і, ь, й (і апостроф). Інакше правило вимагатиме писати, наприклад, капоєйра через Є.

Також бажано додати в приклади відмінювання запозичених слів третьої відміни додати імена, наприклад, Адель. Позаяк існує тенденція не відмінювати їх, хоча, як зазначається у 11 випуску Лінгвістичних студій ДонНУ за 2003 рік, жіночі імена третьої відміни, зокрема Адель, відмінюються. Серед носіїв подібних імен є українки (наприклад, українська художниця Адель Григорівна Гілевич), і вони давно перестали бути екзотикою (ім'я Адель носила дружина Володимира Святославича). Не бачу стилістичних та граматичних перепон для розширення цього правила й на стверділіприголосні: від Тріші до Дженніфері зі Шелоб'ю.

Бажано окремо оговорити, що від прізвищ -ин, котрі є не присвійними прикметниками, а етнонімами (подекуди архаїчними), не творяться жіночі форми, суфікс же пишеться через літеру И – не І: Оксана Литвин, Ілона Турчин, Катерина Мордвин, Марія Сербин.

Українська передача китайської

Оригінально публікація на ЖЖ від 26.04.2019.

У лютому цього року мені потрапила на очі система передачі китайської Кірносової—Цісар. Так сталося, що за місяць-два до того я теж займався цим питанням.

Я цілковито підтримую послідовну передачу «безпридихових» приголосних українськими дзвінкими (**ґ, дж, дз**), а також передачу нескладових голосних / півголосних українськими приголосними. Наскільки доцільні та необхідні такі зміни легко продемонструвати одним ім'ям: **Ōuyáng Jìngwú / Оуян Цзинъу > Ов'ян Дзінву**. Однак сам я маю більш радикальну пропозицію: передавати кінцеве /u/ як В незалежно від реалізації: **Mao > Мав**, (Женьмінь) **Жибав** тощо. Такий запис незвичний, проте має значний плюс — зберігає кількість складів у запозичених словах.

Заради збереження кількості складів я винайшов хитрість із використанням асиміляції та «святого мавпячого правила» української орфографії (*§ 6. Апостроф, пн. 1, Примітка: Апостроф не пишеться, коли перед губним звуком є приголосний (крім р), який належить до кореня: дзвякнути, мавпячий, свято, тьмяний, цвях; але: верб'я, торф'яний, черв'як*). Так я зміг записати [e]га [ɲ]через одну голосну: **Qián Xuésēn / Цянь Сюэсэнь > Цянь Свєсень; Li Juan / Ли Цзюань > Лі Дзвянь**. В українській мові присутня асиміляція в межах морфем. Тому свято читається як сьвято, а Дзвянь має читатися як дзьвянь. Мені видається, що це оптимальна заміна двоскладовому Цзю-аневі. Щоправда така передача потребує двох винятків: це, звісно, склади без початкового приголосного (наприклад, валюта **юань**), та склади на Л (м'якість Л в українській орфографії завжди позначається явно; *див. § 16. Коли пишеться Ь*): **lüe / люэ > львє** (можливо, що також доречне **ньвє / нюе** замість **нвє < nüe**).

Система Кірносової—Цісар, на жаль, ігнорує асиміляцію за м'якістю та правопис апострофа і знака м'якшення. У таблиці складів присутні такі важковимовні передачі, як-от л'я, т'є тощо. Звісно, система передачі китайської мови навряд може дотримуватись усіх правил чинного правопису, зокрема правил «дев'ятки» та «Цицерона». Однак не бачу причин тут утримуватися від природного для українського мовця пом'якшення. За правописом (*див. § 92. Апостроф, § 93. Ь, § 16. Коли пишеться Ь*) знак м'якшення пишеться після **д, т, з, с, ц, л, н,** а апостроф — після **б, п, в, м, ф, г, к, х, ж, ч, ш, р.**

Окрема важлива тема це колізії йотації та пом'якшення на стику морфем. Росіяни використовують для їх відокремлення твердий знак. Українська орфографія дозволяє використовувати апостроф для відокремлення префіксів та коренів незалежно від згаданих вище переліків приголосних (оскільки асиміляція не перетинає межі префіксоїдів), однак не передбачає використання апострофа перед нейотованими голосними. Тому я вирішив використовувати незадіяну українську Г: Cháng'é / Чанъэ > Чанге (тут мається на увазі читання чан-ге, а не чанґ-е), Yan'an / Яньань > Яньгань. Однак я сам ще не впевнений у цьому рішенні.

Підтримую передачу «хвей» тощо. Взагалі система вдала, якщо не зважати на дивний вжиток апострофа. Сподіваюся, після необхідних доробок вона стане основною академічною. Усі вище викладені зауваження та ідеї я надіслав автору. Тож є шанс, що їх врахують.